

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Bakalářská práce

Baruch Spinoza jako průkopník historicko-kritického studia Bible

*Baruch Spinoza as a pioneer of the historical-critical approach to
studying the Bible*

Vedoucí práce

Mgr. David Biernot, Th.D.

Autor práce

Daniela Košťálová

Praha 2014

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování Mgr. Davidu Biernotovi, Th. D. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování věnoval při vedení mé bakalářské práce. Dále bych také chtěla poděkovat všem, kdo mě v mém studiu podporovali.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem „Baruch Spinoza jako průkopník historicko-kritického studia Bible“ napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a moje práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu“

V Praze dne 5. 5. 2014

.....

Daniela Košťálová

Obsah

1 Úvod.....	5
2 Baruch Spinoza	7
2.1 Stručný životopis	7
2.2 Stručné dějiny Nizozemí.....	10
2.3 Filozofova doba	14
3 Spinozovy nábožensko-etnické kořeny a vliv jeho původu na jeho osobnost.	17
3.1 Etymologie slova Marrano.....	19
4 Bůh, absolutní determinace, svoboda.	23
5 Teologicko – politický traktát	26
5.1 Spinozova kritika Maimonida.....	28
5.2 Kritické studium Bible.....	36
5.3 Nový druh exegetické metody	39
5.4 Tematické bloky Spinozova díla.....	40
6 Závěr	47
7. Seznam literatury	49

1 Úvod

Postavu holandského filozofa židovského původu Barucha Spinozu jsem si vybrala, protože mě přitahoval jeden z rysů jeho individuální existence, a to snaha prokázat svým životem a svými myšlenkami, že člověk je přes všechnu svou určenost a omezenost, závislost na determinujících kauzálních (přírodních a sociálních) vztazích schopen hlubokého porozumění a pochopení světa a sama sebe v něm a jednání v souladu s tímto porozuměním. Spinoza má můj obdiv právě proto, že svou filozofii nevytvářel pouze abstraktně, ale především jí skutečně žil. Další motivací k této práci byly jeho židovské kořeny a jejich vliv na jeho myšlení. Spinoza své mládí prožil v židovské komunitě a absolvoval židovské vzdělání, kde se osvojil základní myšlenky židovského světonázoru. Domnívám se, že na Spinozu měl velký vliv osud sefardských Marranů. Skrze své předky na něj také doléhala tíha „*galutu*“ lidu nemajícího svůj domov, svou rodnou zem. Mám pocit, že právě v Teologicko-politickém traktátu se snaží i o nalezení cesty z této potupné existence. Nemyslím si, že se Benedikt Spinoza mohl či chtěl zcela oddělit od svých kořenů. Myslím si, že se nikdy nepřestal cítit být členem židovského národa a své židovství zakomponoval do nekonfesní a v jistém smyslu i sekularizované podoby své existence. Nikdy se nestal křesťanem, nikdy křesťanství nepřijal. To, že jeho život lze rozdělit na dvě fáze, kdy v té první byl členem židovské obce v Amsterdamu se jménem Baruch, neznamená, že po své exkomunikaci a přijetím jména Benedikt zavírá dveře ke svému židovství. A už vůbec to neznamená, že je otevřel pro přijetí křesťanství.

Nejdůležitějším podnětem k sepsání této práce byl Spinozův průkopnický přístup k Bibli, který byl na jeho dobu přinejmenším odvážný. V přímé souvislosti s tím jsem musela zohlednit jeho život v kontextu doby, do které se narodil, a zároveň podat stručné dějiny Nizozemí v 17. století, protože v tomto období se právě v Nizozemí objevily a rozvinuly některé z nejdůležitějších sociálních a duchovních fenoménů raného evropského novověku. Byl to například nástup radikálního osvícenství a s ním spojené sekularizační tendence,

matematizující přírodověda a změny politických struktur a další jevy, které se v průběhu dalšího století stávaly postupně normou v západní a střední Evropě.

2 Baruch Spinoza

2.1 Stručný životopis

Baruch Spinoza se narodil 24. 11. 1632 v Amsterdamu. Byl třetím dítětem židovského (exmarranského) obchodníka Miguela d’Espinoza a jeho druhé ženy Hanny Debory. Spinoza se svým bratrem Jicchakem nejdříve začali studovat tradiční židovská studia na židovské škole v letech 1640-1650 (přesné vymezení není známo). Baruch se ukázal jako talentovaný žák a kromě této školy vyhledával i další zdroje vzdělání. Po roce 1650 je jisté, že již židovskou školu nenavštěvoval a rozvíjel své netradiční myšlenky (z hlediska ortodoxního judaismu) u autorů, jako byli Orobio da Castro, Juian de Prado, Manuel Ribeira a další. Navštěvoval latinskou školu van den Endena (byla to humanistická a liberálně zaměřená škola, kterou založil bývalý jezuita Frans van den Enden), kde se seznámil s latinou, filozofií, a novými teoriemi z různých vědních oblastí. Tato společnost měla na Spinozu zásadní vliv. Spinoza v Endenově domě také žil a zamýšlel se oženit s jeho dcerou Klárou, což byl již zřetelný náznak jeho odklonu od judaismu.¹

Baruch se postupně odklonil od židovských tradic a stupňovalo se napětí mezi ním a představiteli židovských kongregací. Jeho osobní názory byly ovlivněny mnohými podobami zápasu mezi tolerancí a dogmatismem, otevřeností a úzkoprským konzervatismem, svobodomyšlností a tupou ignorací.² Spinoza dospěl až k popírání pravd uvedených v Tóře, obhajoval názory, které ohrožovaly základy víry, dále nerespektoval zájmy židovských obchodníků a nechtěl se podřizovat autoritě obce. Představitelé obce toto nemohli tolerovat, napětí se stupňovalo a vztahy vyostřovaly. Židovská obec v Amsterdamu byla poměrně konzervativní a také nechtěla popuzovat reformované teology v Holandsku, proto vykonávala

¹ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 102-103.

² *Tamtéž*, s. 77.

bedlivý doktrinární dozor. Baruch Spinoza byl roku 1656 exkomunikován. Nad odpadlíkem Spinozou byla vynesena klatba „*cherem*.“³ Spinoza ovšem nebyl první z rodiny, kdo byl exkomunikován. Již v roce 1640 stihl podobný osud jeho bratrance Uriela de Costu. Spinozův bratranec vystudoval kanonické právo a byl držitelem církevního postu.⁴

Vlastnímu znění exkomunikace předeslali členové tribunálu kratší úvod, ve kterém Spinozovy viny povšechně definovali jako „ohavná kacířství“ a „obludné skutky“. O „ohavných kacířstvích“ nemůže být z hlediska normativního judaismu sporu. Spinoza je nepochybně pilně rozvíjel studiem ve škole křesťanského libertinity Endena a svými přáteli Pradem a Riberou, kteří jen těsně unikli společné exkomunikaci. Prada postihla o dva roky později kvůli tvrzení, že Zákon je nepravdivý, duše umírá spolu s tělem a Bůh existuje pouze filosoficky. Ribera jí unikl odchodem do Anglie, kde žil jako anglikán, a později do Říma, kde zemřel jako katolík.⁵

Pod spojením „obludné skutky“ se asi skrývá řada opatření, které musel Spinoza učinit, aby zachránil rodinný podnik před bankrotem, z nichž vyplývá, že nerespektoval a obcházel interní mechanismy židovské obce, poškodil důvěryhodnost obce navenek a provinil se proti přikázání ctít otce svého.⁶ Situace byla ale složitější ohledně posledního obvinění. Baruch a ostatní sourozenci se měli vypořádat s dědickou záležitostí, ale vznikl soudní spor, který Baruch vyhrál s pomocí svého sirotčího poručíka Louise Crayera. Sestra Barucha a i jeho švagr pravděpodobně hodlali upřít některá dědická práva Spinozovi. Nicméně Spinoza se ale velkoryse zříká celého majetku kromě několika drobností, mezi něž patří otevřená, široká a pohodlná postel s nebesy, která ho doprovázela po celý zbytek jeho života.⁷

³ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 105.

⁴ FELD, Edward. *Spinoza the Jew. Modern Judaism*, 1989, roč. 9 č. 1. s. 106.

⁵ ŠEDINOVÁ, Jiřina. *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu: mezi integrací a izolací*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011, s. 508.

⁶ *Tamtéž*, s. 501.

⁷ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 155.

Spinozovi se tímto neodvolatelným vyloučením z židovské komunity, které znamenalo absolutní oddělení od jeho rodného židovského prostředí, uzavřela jedna kapitola jeho života. Toto sám zpečetil tím, že jako své první jméno přijal latinské Benedictus, ekvivalent jména Baruch.

V Amsterdamu zůstal ještě asi čtyři roky, nějaký čas pobýval v Leidenu, kde si rozšiřoval své filozofické vzdělání a začal sepisovat svá první díla. Nicméně během tohoto období si také Spinoza osvojil základní dovednosti při broušení čoček do optických přístrojů. Tuto činnost pak provozoval jako jeden ze zdrojů své obživy do konce života. Do roku 1660 vypracoval Spinoza nedokončený text *Pojednání o nápravě rozumu (Tractatus de intellectus emendatione)*, je to jakýsi sumář hlavních metafyzických pojmů spolu s jejich vysvětlením. Také asi zahájil práci na *Krátkém pojednání o Bohu, člověku a jeho blahu (Tractatus de Deo et homine eiusque Felicitas)*. Usadil se poblíž univerzity ve městečku Rijnsburg. Jediné dílo, které za života vydal pod svým jménem, byl vlastní výklad *Descartových Principů filosofie (Principia philosophiae cartesianae)*. Navázal důležité kontakty, stýkal se s filozofy a učiteli, s mnoha udržoval intenzivní korespondenční vztahy.

Během léta roku 1663 se přestěhoval z Rijnsburgu do Voorburgu, kde sepsal svůj *Traktát teologicko-politický (Tractatus theologico-politicus)* a část svého hlavního díla *Etika vyložená způsobem užívaným v geometrii (Ethica ordine Geometrico Demonstrata)*. Koncem roku 1669 se přestěhoval do Haagu, kde se postupně zformoval okruh jeho příznivců a přátel. Bylo to neklidné období, neboť nizozemské provincie zasáhla morová epidemie, na území vpadla francouzská vojska, došlo k veřejnému lynčování a brutální vraždě Johanna de Witt. Tato událost Spinozu velmi zasáhla, otřásla jeho vírou v demokracii. Začal se také zhoršovat Spinozův zdravotní stav. Anonymně vydal v roce 1670 svůj *Teologicko-politický traktát* a naštěstí pro něj v latinském jazyce. Díky tomu unikl Spinoza přímým a bezprostředním perzekucím. Tato kniha vyvolala řadu pobouřených reakcí i okamžitých opatření světských a církevních úřadů. Spinoza začal také pracovat na *Kompendiu gramatiky hebrejského jazyka (Compendium grammatices linguae hebraeae)* a kolem roku 1676 také na textu *Rozpravy politické (Tractatus politicus)*

Na počátku roku 1673 obdržel filozof pozvání a nabídku falckého kurfiřta Karla Ludwiga k obsazení katedry filozofie na univerzitě v Heidelbergu. Spinoza ji několik týdnů zvažoval, ale odmítl, protože si své svobody myšlení cenil daleko více než nějakých světských požitků a akademických poct. Spinoza měl dědičnou dispozici k tuberkulóze, dobře o své nemoci věděl a připravoval se na smrt. Shromáždil své písemnosti do desek, které měl malíř van der Spycck odevzdat nakladateli J. Rieuwertszovi st. v Amsterdamu. 21. února roku 1677 umírá ve věku 44 let.⁸

Filozofův pohřeb se konal 25. února 1677 na hřbitově u chrámu Nieuwe Kerk v Haagu. Dochoval se o tom zápis v pohřební knize tohoto hřbitova. Pohřební hostinu obstarával malíř van der Spycck a konala se v domě na Paviljoenshracht. Ovšem hrob, do kterého byl Spinoza pohřben, byl nájemný a tak byl po několika letech vyprázdněn pro další použití. Kam se poděly Spinozovy pozůstatky, není známo. Teprve v den 250. výročí filozofova úmrtí tj. 21. února 1927, byl na místě, kde se kdysi nacházel hřbitov u Nieuwe Kerk, postaven jednoduchý a prostý památník.

2.2 Stručné dějiny Nizozemí

Holandská republika byla přístavem v bouři sedmnáctého století. Holandsko se stalo prototypem moderního státu a zaměřovalo se především na obchod. Stalo se domovem nejen pro své vlastní nezávislé obyvatele, ale také pro odpůrce a náboženské odpadlíky ze zahraničí. V tomto pluralitním státě bylo přátelské prostředí, kde židé mohli žít v relativní bezpečí. Nemuseli zde nosit žádné žluté odznaky hanby jako v jiných částech Evropy. Nicméně abychom mohli toto o Holandsku říci je potřeba se seznámit s pohnutým vývojem dějin Nizozemí.

V 16. století bylo Nizozemí pod nadvládou Habsburků, země byla rozdělena na provincie v čele s generálními stavy. Rozmáhalo se protestantské vyznání a náboženská

⁸ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filozofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 112-125.

tolerance, což bylo trnem v oku španělskému králi Filipu II, který se snažil lid zlomit drastickými persekucemi a ke správě země povolal vévodu z Alby, který byl velmi krutý. Začala se zvedat vlna odporu, která měla ovšem kořeny v otázkách národních a politických. V nizozemském hnutí odporu se zformovaly dva velké proudy, a to katolický v čele s hrabětem Egmontem a hrabětem Hoornem a protestantský pod vedením Viléma Oranžského. K potlačení odporu došlo v roce 1568 a hrabě Egmont a Hoorn byli popraveni. Vilém Oranžský uprchl do exilu, odkud i nadále organizoval odpor vůči zvůli a násilí španělských krutovládců. Představitelé některých provincií se sjednotili a roku 1572 uznali za jediného legitimního místodržitele právě jeho. Roku 1573 přestoupil k protestantské víře, konkrétně ke kalvínskému vyznání. Zatímco jižní katolické provincie se přidaly ke Španělsku, severní protestantské provincie uhájily nezávislost a vytvořily Utrechtskou unii pod vedením Viléma Oranžského. K osamostatnění došlo roku 1581 vyhlášením deklarace nezávislosti, provincie měly republikové zřízení.⁹

Roku 1609 uznalo Španělsko samostatnost severních provincií, i když pouze na omezenou dobu. Sedmnácté století bylo obdobím rozkvětu a začal stoupat vliv severního Nizozemí. Došlo k velkému společenskému a hospodářskému rozvoji. Zformovaly se zde dvě velké skupiny, které se odlišovaly v zásadních otázkách z oblasti kalvínské teologie nesoucích navíc silný politický náboj. První skupinou byli tzv. remonstranti nebo také arminiáni, již vyznávali principy tolerance a uznávali zásadní význam svobodné lidské vůle. Druhou skupinu představovali tzv. kontraremonstranti nebo také gomaristé. Pro ně vystupovala svobodná lidská vůle jako cosi, co musí být „obětováno na oltář“ boží milosti a predestinace.

Arminiáni byli hlasateli demokratických zásad a stoupenci federalistického uspořádání spojených provincií. Poměr státu a církve měl být řešen ve prospěch státní moci, jež měla být garantem tolerance vůči jiným náboženským vyznáním. K představitelům patří například

⁹HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 47-50.

výrazná postava politických a kulturních dějin Nizozemí Hugo de Groot (Grotius) 1583-1645.¹⁰

Mezi přesvědčené gomaristy náleželi pak zvláště stoupenci ortodoxního kalvinismu, nesmiřitelní bojovníci proti španělské nadvládě, ale také netolerantní odpůrci všech jiných náboženských vyznání. Církevní moc byla preferována a politická orientace směřovala k monarchismu. K představitelům patřil místodržitel Mořic Oranžský.

Postupně získali větší moc stoupenci monarchismu a Mořic Oranžský stanul v čele země. Evropu zasáhla třicetiletá válka a situaci pro Nizozemí komplikovalo i vypršení platnosti mírové dohody se Španělskem. Definitivní samostatnosti tak nabylo až roku 1648 Vestfálským mírem. Nizozemské provincie zvolily podobný způsob rozvoje jako Anglie, byly zakládány manufaktury a rozvíjel se obchod. Vzájemně se ale obě země dostávaly do konfliktů, Cromwell začal omezovat podíl Nizozemců na námořním obchodu, což vyústilo ve válečný konflikt.¹¹

V ozbrojeném střetu s Anglií vzrostl význam a moc provincie Holandsko. V jejím čele navíc v roce 1653 stanul vynikající politik a prozíravý státník Johann de Witt, zastánce moderních republikánských idejí. Silná politická pozice, hospodářská moc provincie Holandsko, vynikající osobní vlastnosti a charisma, státnické vlohy – to vše přispívalo k tomu, že politika Johanna de Witta dokázala očekávaným způsobem stabilizovat vnitřní poměry severních provincií a všechny otázky a problémy bylo možné s úspěchem řešit. Nastal skutečný „Zlatý věk“ (Golden Eeuw) Nizozemí, které už v té době bezesporu náleželo k předním evropským mocnostem.

V roce 1664 vznikl druhý válečný konflikt s Anglií, Francií a Švédskem. De Witt upadl v nemilost, byl označen za viníka a zlynčován. K moci se dostal Vilém III. Oranžský, následovaly drastické zásahy, stabilizace poměrů a spojení se Španěly a Habsburky proti Francii. Vilém posílil svou moc a prestiž tím, že se oženil s Marií II. Stuartovnou, dcerou

¹⁰ *Tamtéž*, s. 52.

¹¹ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 55-56.

anglického krále Jakuba II. To byl velice důležitý krok, který pak nabyl na zásadním významu v roce 1688, kdy Vilém III. Oranžský se stal během tzv. slavné revoluce anglickým králem. Tímto se ale otevírá jiná a zcela nová kapitola nizozemských dějin.¹²

Přes všechny střety došlo v této době k nevídanému rozkvětu, byl to zlatý věk pro Amsterdam, který se stal významným průmyslovým městem a zejména centrem obchodu a světovým přístavem. Brzy získal na důležitosti i v oblasti finančního a bankovního trhu. Roku 1609 vznikla slavná Amsterdamská Výměnná banka (Wijsselbank), ale nejvýznamnější obchodní a ekonomickou institucí se stala Východoindická společnost založená roku 1602. Ekonomický rozvoj umožnil rozvinutí i dalších oblastí, byly zřízeny důležité politické instituce. Nizozemí bylo proslulé svým tolerantním přístupem k odlišným názorům, bylo pokládáno za oázu klidu a svobodomyšlnosti. Přicházeli sem učenci, filozofové, vědci, byla tu rozmanitost názorů, probíhaly intelektuální diskuse, rozvíjel se knihtisk. Důležitou roli sehrálo protestantské náboženství, které žádalo vzdělání pro všechny. Žili zde vynikající vědci, matematici, lékaři, umělci...jmenujme alespoň René Descarta a posledních čtrnáct let života tu prožil Jan Ámos Komenský.

Nizozemská společnost byla na svou dobu a na evropské poměry velmi otevřená, proto se sem mohl uchýlit i ten, kdo by jinde byl záhy pronásledován a perzekuován za své názory či náboženské vyznání. V Amsterdamu například žili vedle sebe umírnění i ortodoxní kalvinisté, katolíci, početně velice rychle rostoucí skupina obyvatel židovského vyznání (Sefardů i Aškenázů), kteří neobývali ghetta, ale otevřenou městskou čtvrť, křesťanské sekty mennonitů, kolegiantů, sociniánů, později také angličtí kvakeři a další...

Ale nebyla to pouze oblast náboženství. Podobnou rozmanitost a pestrost bychom mohli sledovat také tehdy, pokud bychom se zaměřili na stoupence různých filozofických směrů a myšlenkových proudů, nebo na představitele učeneckých a vědeckých kruhů a přirozeně také na umělce všeho druhu. Amsterdam kolem poloviny 17. století byl evropským centrem obchodu stejně jako centrem duchovní výměny a intelektuálních diskusí. Rozvoj věd a

¹² HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 57-58

technických aplikací, rostoucí rozmanitost kulturního života, intelektuální polemiky a diskuse, důvtip a odvaha v podnikání, rozvážnost a zásadovost v politické sféře, to vše předpokládalo, že nositeli tohoto všeho budou vzdělaní lidé s velikým rozhledem a rozvinutými mentálními schopnostmi.¹³

2.3 Filozofova doba

Baruch Spinoza se narodil a žil v době „Zlatého věku“ a vše, co se okolo něj dělo, ovlivňovalo jeho osud a dílo, nějakým způsobem se dotýkalo jeho života, vstupovalo do něj a působilo na jeho vnitřní duchovní svět. Pro pochopení a porozumění filozofova přemýšlení o Bohu, světu, člověku, lidskému poznání, lidské společnosti, etice, právu, svobodě atd., je potřeba se obeznámit s kontextem jeho doby.

Spinoza se rodí do doby plné válečných a mocenských konfliktů mezinárodního charakteru. Sice se žádného z těchto válečných střetů (třicetiletá válka, anglo-nizozemské námořní války...) osobně neúčastnil, nicméně jistě od svých přátel ze svého okolí měl dostatek zpráv o válečných hrůzách a jejich důsledky vnímal velmi dobře. Nebyl zásadním pacifistou, ale jeho názorem bylo, že „*mír totiž není stav bezválečný, nýbrž ctnost vznikající z duševní statečnosti*“.¹⁴ Svůj názor ale upravuje v posledním nedokončeném spise. K jeho změnám v myšlení a posunu se vyjádřím později.

Válečné a mocenské konflikty se přenášely do vnitřních poměrů jednotlivých států. Ve Spinozově době se k moci dostala skupina okolo Johanna de Witt a jeho bratra Cornelise, jejichž politickými oponenty byly zejména ortodoxní kalvinistické kruhy a stoupenci monarchie v čele s Vilémem I. Oranžským. Tento mocenský boj velmi působil na postoje filozofa.

¹³ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filozofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 68.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 76.

Nejvíce ale do Spinozova života zasáhl jeho vlastní střet s ortodoxně pojímanou věroukou židovskou, který vyvrcholil jeho exkomunikací z židovské obce. Kromě této události se ho však dotýkaly i jiné náboženské konflikty a konfesijní zápasy, protože měl okolo sebe přátele různého smýšlení a vyznání. Velmi těžce nesl případné persekuce svých přátel a vůbec pochyboval o tom, že jakékoli aktivity světské či církevní moci mohou v tomto směru vést k něčemu pozitivnímu, což vyjádřil v *Teologicko-politickém traktátu*:¹⁵

„Naopak, když kdysi vypukl náboženský spor Remonstrantů a Kontraremonstrantů a státníci (politikové) i stavové provinciální počali jej rozeštvávat, zvrhl se spor posléze v schisma a mnoha příklady z té doby bylo potvrzeno, že zákony, které se dávají o náboženství, totiž na odstranění sporů náboženských, lidi spíše dráždí, než k nápravě vedou, a jiní že si z nich ještě berou dovolení k neobmezené volnosti, kromě toho že schismata nevznikají z velikého zájmu o pravdu (pramenu to vlídnosti a mírnosti), nýbrž z veliké panovačnosti.“¹⁶

Spinoza byl filozof, pro kterého byla svoboda myšlení a bádání hodnotou z nejvyšších a proto velmi oceňuje společenské prostředí a duchovní klima Amsterdamu.

„Příkladem budiž město Amsterodam, které požívá plodů svobody této při tak skvělé, rozkvětu svém, že to budí úžas všech národů. V tomto kvetoucím státě totiž a městě velebném všichni obyvatelé kterékoli národnosti a sekty žijí v naprosté svornosti, a chtějí-li někomu majetek svůj věřiti, jen to se hledí dovědět, zda jest bohat či chud a zda jednává poctivě či podvodně. Ostatek však náboženství nebo sekty pranic nedbají, poněvadž tato okolnost na soudě pranic neplatí, má-li se věc sporná vyhráti či prohráti, a vůbec není sekty tak nenáviděné,

¹⁵ HEMELÍK, Martin. Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa. Praha: Filosofia, 2006, s. 78.

¹⁶ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 358/41.

*aby její sektáři (jen když nikomu neubližují a každému což jeho jest dávají a vůbec počestně žijí) nabyli chráněni veřejnou mocí a ochranou úřední.*¹⁷

Na jiném místě uvádí:

*„Poněvadž mě potkalo to vzácné štěstí, že žiji ve státě, kde se každému dopřává plné svobody přesvědčení a kde každý může ctíti boha podle svého, kde nad svobodu není statku vzácnějšího ani dražšího, měl jsem za to, že nevykonám věc nevděčnou ani neužitečnou, dokáži-li, že jednak lze poskytnouti této svobody, aniž se tím ublíží zbožnosti a veřejnému pokoji, ale hlavně, že se zrušením této svobody nutně ruší se také veřejný pokoj a zbožnost.“*¹⁸

Nicméně je nutné i k tomuto říci, že to na první pohled vypadá, jakoby Holandská provincie byla plná myšlenkové tolerance a porozumění. Ovšem i zde vše mělo své meze. Ne všechny názory byly přijímány. I v Amsterdamu byly ze strany kalvínské církve či vysokých magistrátních úředníků velmi drastické persekuce. Sám Baruch Spinoza se stane součástí prudkých reakcí na vydání svého spisu *Teologicko-politického traktátu*.

Spinozova doba plná konfliktů, sporů, polemika a diskusí měla své opodstatnění. Jednalo se o střet starého postoje s novým nastupujícím názorem, tradičního odcházejícího způsobu rozumění s moderními a progresivními stanovisky. Ovšem je nutné říci, že osud Barucha Spinozy sice ovlivnil „Zlatý věk“ Nizozemí, nicméně nesmíme zapomenout na jeho marranský původ, který sehrál důležitou roli v jeho myšlení.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 358/40.

¹⁸ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 21/12.

3 Spinozovy nábožensko-etnické kořeny a vliv jeho původu na jeho osobnost.

Spinoza byl židovského původu, konkrétně byl svým etnickým a kulturním původem sefardský Žid z okruhu bývalých „*Marranos*“. Tato okolnost měla specifický vliv na utváření filozofovy osobnosti. „*Sfarad*“ bylo místo zmiňované již v Hebrejské Bibli, ačkoliv v tomto kontextu referuje k jiné geografické lokaci. Existuje mnoho záznamů o sefardských Židech, a to již z dob, kdy Iberský poloostrov obsazovali křesťanští Vizigótové, kteří pod tlakem protizidovských nálad Židy vyháněli a násilně křtili. Obrat nastal v situaci, kdy se vlády nad tímto územím zmocnili muslimové roku 711. Ti poskytli Židům nejen náboženskou toleranci, ale také možnosti zlepšování životní situace a jejich ekonomického zázemí. Nastalo období neobyčejně příznivé pro rozvoj židovské komunity a trvalo až do 12. století. První židovské pogromy se odehrály v roce 1109 v Toledu a Burgosu. Záchranu hledali Židé na severu Iberského poloostrova, tehdy ovládaného křesťany, nicméně i tam začali být vnímáni jako nežádoucí konkurenti v ekonomickém a politickém životě. Antižidovské nálady byly podněcovány náboženskými činiteli a zesilovány falešnými a propagandistickými zprávami.¹⁹

Křesťanská většina považovala přítomnost Židů ve středověkém římskokatolickém světě z mnoha důvodů za problematickou, viděla v Židech nepřírozený prvek, který ji dráždil. Neoficiální, a přesto všeobecně rozšířená touha po homogenitě představovala pro Židy velkou překážku. Tato touha měla kořeny v hebrejské Bibli, která je zároveň součástí křesťanského Písma. Představy biblických proroků líčí svět, kde veškeré lidstvo bude uznávat jediného Boha a bude žít podle jeho učení. Jak ještě uvidíme, středověká židovská kritika Ježíše jako Mesiáše kladla silný důraz právě na nedostatek náboženské jednoty a na nedostatek lidského přátelství a svornosti, které měly z náboženské jednoty vyplývat. A tatáž touha rovněž prohloubila závazek působit misionářsky mezi Židy, nejvýraznější odlišně smýšlející

¹⁹ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 128-129.

skupinou v evropské společnosti. Oficiální postoj církve, která Židům zaručovala legitimní místo v křesťanské společnosti.

To ovšem bylo na počátku. V průběhu období 13. století se křesťanský svět poprvé seznámil s Talmudem, začal židovské rouhačství chápat jako součást židovské tradice. Během 13. století se začala také šířit obvinění ze znesvěcování hostie. O něco dříve přišla na řadu rituální vražda, která doplnila obraz škodícího Žida a následně pak obvinění, že Židé škodí tím, že prodávají a nakupují kradené zboží. Když se Židé začali věnovat lichvě, což bylo již v průběhu 12. století, vznikl ještě pestřejší a působivější obraz ekonomických škod. To všechno vedlo k nenávisti a antijudaismu a protižidovské postoje panovníků (ať už v podobě drastického zneužívání židovského majetku nebo v podobě podpory zhoubných iniciativ církve) pro Židy středověkého Západu znamenaly katastrofu. Vrcholným projevem změny panovnického chování vůči Židům se stalo jejich vyhánění, jež započalo koncem 12. století, ve 13. století nabralo na síle a svým způsobem vyvrcholilo vyhnáním Židů z Iberského poloostrova v letech 1492 a 1497.²⁰

Na Iberském poloostrově započaly pogromy roku 1391, kdy fanatický sevillský arciděkan Ferrano Martinez svým kázáním vyvolal tento pogrom. Násilí se začalo šířit. Roku 1412 z iniciativy misionáře Vincenta Ferrera byly přijaty tzv. valladolidské zákony, jež byly legalizací násilné christianizace židovského obyvatelstva a popudem k jejímu rychlému provádění, na němž se Ferrera osobně podílel. Ohromný společenský tlak přivedl mnoho Židů k přijetí křtu. Podle odhadů jich byla asi třetina židovské populace. Tato vlna násilných křtů byla procesem s dalekosáhlými důsledky a s neobyčejně silným vlivem na příští osudy sefardského židovstva. Společenský, kulturní a individuálně lidský rozměr takového násilného zásahu lze jen obtížně zachytit. Židovští konvertité byli označováni španělským slovem „Marranos“.

²⁰ CHAZAN, Robert. *Židé středověkého západního křesťanského světa: (1000-1500)*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, s. 209-229.

3.1 Etymologie slova Marrano

Marranos byli krypto-Židé z Pyrenejského poloostrova. Termín, který je často odvozován z Nového zákona frází „Maran atha“ („náš Pán přijde“), znamená ve španělštině „zatracený“, „prokletý“, „zakázaný“; také „prase“, a v portugalštině je používán jako hanlivý přídomek Židů, protože nejedí vepřové. Toto jméno dostali všichni Židé, kteří pod nátlakem konvertovali ke křesťanství v důsledku krutých pronásledování ve 14. století a skrze misijní kázání Vicenta Ferrera. Ve Španělsku se jim říkalo „conversos“ (konvertité), nebo „Christãos Novos“ (Neo-křesťané) v Portugalsku, nebo „Chuetas“ na Baleárských ostrovech, nebo „Anusim“ (přinucení) v hebrejštině. Jejich počet čítal více než 100,000.

Marranos a jejich potomci mohou být rozdělení do tří kategorií. První z nich se skládá z těch, kteří postrádali skutečnou náklonnost k judaismu a byli lhostejní k jakékoli formě náboženství. Ti rádi přijali křesťanství, které jim umožnilo vymanit se z útlaku a začít nově svůj život. Druhá kategorie se skládala z těch, kteří ochraňovali svou lásku k židovské víře, ve které byli vychováni. Zachovávali tradice svých otců a tajně navštěvovali synagogu. Třetí kategorie, která patřila většině z nich, se skládala z těch, kteří přijali křest a navštěvovali kostel, snažili se žít tak, aby si nikdo z okolí nevšiml, že v rodinném životě zůstávají Židy. A právě tito krypto-Židé se chopili první příležitosti otevřeně se hlásit ke své víře.²¹

Ti, kteří křesťanství přijali a skutečně se vzdělili všemu židovskému, ti získávali i určitý podíl na ekonomické a politické moci. Ovšem ti, kteří křesťanství přijali opravdu jen „naoko“ a dál skrytě vyznávali židovskou víru a ctíli tradice, to měli podstatně složitější. Plak ortodoxních křesťanských elit se nakonec obrátil proti konvertitům, a to s ještě větší intenzitou než proti těm, kteří židovskou víru neopustili. V roce 1492 pod vlivem „Velkého inkvizitora“ (Tomas de Torquemada) vydal královský pár Ferdinand Aragonský a Isabela Kastilská edikt o vyhnání Židů z celého království. Což znamenalo, že během tří měsíců musel každý Žid buď opustit zemi, nebo přijmout křest. Asi čtvrtina dosud nepokřtěného

²¹ <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/10388-marano>

židovského obyvatelstva křest přijala, ostatní ožebračeni a doslova o vše obrání odešli do vyhnanství. Několik tisíc Židů našlo dočasný azyl v sousedním Portugalsku. Nicméně i tam se bohužel historie opakovala, stejně jako ve Španělsku. Protižidovské nálady se začali šířit, doprovázena znovu absurdními zvěstmi o „spiknutí židovských rabínů“, kteří chtějí ovládnout celý křesťanský svět. Z Iberského poloostrova odešlo mnoho pokřtěných Židů na konci 16. a začátkem 17. století.²²

Začíná být jasné, že Marrané byli vskutku lidé se zvláštními osudy. Žili na rozhraní kultur a rozdílných myšlenkových světů, byli vytlačováni na okraj společnosti a nuceni k vyhledávání nových a nových forem soužití s mnohdy vysoce nepřátelským prostředím. Marranos byli lidé, kteří se museli naučit sebeovládání. Každý chybný krok je mohl prozradit inkvizici. Navenek museli jednat tak, aby si nikdo nevšiml, že jejich vnitřní pocit je zcela jiný. Často museli skrývat některé věci i mimo vlastní rodinu. Mnoho židovských rodičů řeklo svým dětem svou pravou identitu, až když dospěli. Nevím, zda si dokážeme přestavit takovou emocionální vzdálenost, kterou vyvolal strach z prozrazení inkvizici. Nepochybně tam musel být hrozný pocit samoty. Každý z nich měl v sobě židovskou krev a spolu s ní rovněž tradice „vyvoleného národa“, tradice určitého rozumění světu a významu i postavení člověka v něm a zároveň každý z Marranů měl v sobě zkušenost svatého křtu, s nímž přijímal „dobrou zvěst“ o skutečném příchodu Mesiáše. Být Marranem znamenalo být obyvatelem dvou světů, z nichž jeden měl být upřednostněn a druhý zamlčen. Oni museli zavrhnout svou etnickou a náboženskou identitu právě proto, aby zachránili svou existenci. Takový osud vyvolával v mnohých z nich touhu po nalezení svého místa, jistoty a opory, který by umožňovala snadněji překonávat marasmus života bez skutečné víry.²³

To vše se odráželo v kultuře a myšlenkovém světě marranských Židů. Marranství se tak stávalo jedinečným způsobem života s unikátním duchovním obsahem. Byla to originální směs stanovisek a postojů tvořená židovským rámcem, jenž byl vyplněn katolickými prvky a

²² HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 127-133.

²³ FELD, Edward. *Spinoza the Jew*. *Modern Judaism*, 1989, roč. 9 č. 1. s. 114-115.

interpretacemi. Například byli ochotni přijmout křesťanskou ideu svatosti. Uctívali „svatou Ester“. Její svatost odvozovali z toho, že stejně jako oni sami trpělivě snášela „marranský osud“ na dvoře krále Achašvera. Nemohla se znát ani ke své rase, ani ke svému stavu, a přesto zůstala pevně u víry svých předků. I u ní tedy bylo „vnějškové odpadnutí od víry“ ospravedlnitelné.²⁴

Tyto a podobné prvky posouvaly marranský názor na svět ke skepticismu a sekularismu, protože deformovaly vnitřní konzistenci židovského náboženského cítění a to vedlo k jakési existenciální devastaci. Proto se mnozí potomci Marranů usilovně snažili o to, aby tyto v zásadě nepochopitelné a nepřijatelné skutky odpadlictví a zrady nějak vysvětlili a ospravedlnili.

Spinoza převzal tento radikální rozdíl mezi vnějším a vnitřním aktem víry a využil ho ve svém systému popisu světa, který je vázán nutností a je mimo naši kontrolu. Jediné místo, kde člověk může dosáhnout svobody, je v nás samých. Jestliže existuje nějaký náboženský triumf, kterého lze dosáhnout, tak jedině v našich srdcích. Spinoza nazývá tento úspěch hnutím z otroctví ke svobodě, a to bylo i jeho centrální nomenklaturou židovského sebe-pochopení.²⁵

Vliv marranské zkušenosti lze u Spinozy pozorovat nejen v jeho chování ale i myšlení. V marranském duchovním světě byly promíchány prvky katolické víry s judaismem a výsledkem této směsi byla určitá míra skepticismu, sekularismu, heterodoxie a často i směs symboliky a výrazových prostředků obou velkých tradic. Po vyhnání ze Španělska a Portugalska nebyly tyto momenty zasunuty do zapomnění, ale naopak byly zvnitřněny v samotné exmarranské kultuře a v různých myšlenkových výbojích a to se také odráželo ve Spinozově myšlení. Dalším zajímavým aspektem byla dvojjazyčnost a využívání dvojsmyslů. Spinoza užíval jiný způsob jazykového vyjádření, pokud chtěl oslovit širší veřejnost a jiný,

²⁴ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 1345-135.

²⁵ FELD, Edward. Spinoza the Jew. *Modern Judaism*, 1989, roč. 9 č. 1. s. 113-114

píše-li text pro úzký okruh zasvěcených přátel. Stejně tak jako musely marranské komunity vést dvojitý život, tak i Spinoza prožil svůj v době těsně před svou exkomunikací. Navíc po vypuzení z židovských kongregací se jeho život rozdělil na dvě části, podobně jako u Marranů, kde bylo dělítkem ono násilím vynucené přijetí křtu. I později (po pádu Johanna deWitta) musel Spinoza svůj život přizpůsobit tomu, že se odehrával v podmínkách kalvinistického, monarchisticky orientovaného státu. Ale nejvíce se marranské životní zkušenosti odrážely v nasměrování Spinozova myšlenkového díla a filozofického úsilí. Spinoza se snažil o nalezení cesty ke štěstí, spáse a svobodě lidského jedince, stejně tak se snažil poukázat na toleranci, snášenlivost, uznávání svobody náboženského vyznání, svobody projevu a svobody filozofování.²⁶

Nejen vliv doby, míst a přátel, se kterými se stýkal, ale i jeho exmarranský původ, měly vliv na jeho myšlení a dílo. Mým cílem v této práci je ukázat, jak Spinozovo vnímání politického vývoje v Nizozemí a jeho politické a etické smýšlení vyzdvihující hodnotu individuální svobody, výrazným způsobem přispěly ke kritickému studiu Bible, jež posléze v osvětské době vedlo k historické a textové kritice Bible jako součástí biblické disciplíny osamostatněné od dogmatiky.

Tolik k dějinnému kontextu. V následující kapitole se budu krátce věnovat Spinozově teologii a jeho determinismu, který patří mezi základní prvky jeho metafyziky. Jak jsem již naznačila v úvodu, centrem mého studia bude Spinozovo pojetí role Bible ve společnosti a způsob jejího výkladu, tak jak to Spinoza předkládá v *Teologicko-politickém traktátu*.

²⁶ HEMELÍK. Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 148-149.

4 Bůh, absolutní determinace, svoboda.

Podání ucelenějšího obrazu Spinozova pojetí Boha je mimo rámec této práce. V tomto ohledu bych chtěla odkázat na práci jednoho ze současných nejvýznamnějších popularizátorů Spinozova myšlení, kterým je britský filozof Roger Scruton.²⁷ Spinozova filozofie vychází ze středověkého dědictví a konečně také z Reného Descarta. Z těchto pramenů přijímá i pojem „substance“. Substanci Spinoza definuje jako to, „co je samo o sobě, a co je chápáno samo ze sebe.“ Substance tedy představuje něco, o čem můžeme mít „jasnou a rozlišenou ideu.“ Konečně, existuje jaksí sama ze sebe a je příčinou sebe sama. Dle Spinozy nebyla většina jeho předchůdců schopna dohlédnout implikace těchto určení, především myšlenku, že substance „substituuje“ ze sebe samé. Pojem „substance“ lze proto ve vlastním smyslu vztáhnout jen na Boha, jenž existuje sám ze sebe a nutně. Bůh je substance skládající se z nekonečného počtu atributů a modů. Problematika spojená s atributy a mody je poměrně komplikovaná. Zaměřím se proto nyní jen na poslední termín „modus“. Modus je věc, která neexistuje sama ze sebe, nýbrž jen skrze věc jinou, na níž závisí. Mezi mody můžeme zahrnout vlastnosti jsoucn, vztahy mezi nimi, faktické vztahy a konečně jednotlivá jsoucná samotná. Já, jakožto jednotlivec, jsem také „modem“ božské substance. Má existence je odvoditelná z božského bytí a z něho také vychází.

Spinozův Bůh je současně i poznatelný. Je tomu především pro jeho dva atributy, které jsou poznatelné lidským rozumem, totiž ducha jakožto „myslící věc“ (*res cogitans*) a látku jako „rozlehlou věc“ (*res extensa*). Oba atributy, a tedy i všechny poznatelné věci a celý Vesmír, jsou pouze „v Bohu“, který Spinoza nazývá slovem „*natura*“. Ačkoliv je podle Spinozy vše zahrnuto v jediném, věčném a naprosto nutném celku, mezi Bohem o sobě, jeho nekonečnou bytností a světem, který z něho nutně vyplývá, je zásadní rozdíl. Spinoza toto vyjadřuje i terminologicky rozlišením mezi *natura naturans* tj. božskou nekonečnou tvořící podstatou a *natura naturata* – „přírodou utvářenou“, označující mody nutně vyplývající

²⁷ SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie*. Brno: Barrister a Principal. 2005, s. 58-102.

z božích atributů. Jsou to jsočina, která jsou v Bohu a nelze je pojmout bez tohoto všezahrnujícího božského základu.²⁸ Tímto se Spinozův metafyzický systém liší od panteismu. Spíše bychom měli v souvislosti s jeho myšlením hovořit o pan-en-teismu.

Jedním z prvních děl kriticky se zabírajícím Spinozovým myšlením byl *Der Spinozismus und Judentum* Georga Wachtera, který jednoznačně interpretoval Spinozovo učení o Bohu je panteismus. Tomu napomohl také Spinozův nejznámější výrok *Deus sive Natura* – Bůh čili Příroda. Wachter argumentuje, že Spinozův panteismus vychází z židovské mystiky. Jak jsem již uvedla výše, Spinoza patrně tíhnul k pojetí, jímž je pan-en-teismus, tj. ačkoliv veškerenstvo participuje na substanci Boha a vychází z něj, přece jen existuje mezi Bohem a jím jistá distinkce. Zde se objevuje zajímavá souvislost s židovskou mystikou. Mezi autory, které Spinoza četl, patřil také Avraham Herrera, marranský Žid, který se učil kabale u jednoho z žáků Jicchaka Lurii. To nás přivádí k poznatku, že ke Spinozovi je nutné přistupovat jako k mysliteli, který ve svých úvahách stále žil v židovském světě a čerpal z něj, a nikoliv jen jako k postavě obecné evropské filozofie.²⁹

Spinoza se zcela jistě inspiroval v antice, avšak také i v křesťanské a židovské tradici. Mohl ho inspirovat i koncept Boha „skrytého“ a „zjevného“, který je přítomný v židovské mystice. Nicméně to, co bylo pro Spinozu nepřijatelné, byl Bůh v plášti tradičního monoteismu, tj. jako první hybatel, stvořitel a spasitel. Dle něj nezachycovala tato pojetí to, čím Bůh doopravdy je, a to skutečným imanentně působícím základem všech jsočiných věcí. Bůh a příroda, která zahrnuje svět a člověka, jsou dvě strany téže mince. Celá příroda je jedním individuem, které je nekonečné a jako celek neměnné i přes to, že uvnitř prodělává nekonečně mnoho změn.

Další hlavní myšlenkou jeho filozofie je absolutní determinace, tzn., že se nic neděje nahodile. Člověk je součástí všeobecného a nutného přirozeného řádu, stojí uvnitř přírodního dění a podléhá jejím zákonům. Pro Spinozu je svobodné jednání nicméně důležité. I když svět

²⁸ FLAGE, Daniel E. The Essences of God. *History of Philosophy Quarterly*, 1989, roč. 6. č. 2, s. 147-160.

²⁹ FELD, Edward. Spinoza the Jew. *Modern Judaism*, 1989, roč. 9 č. 1. s. 101.

funguje podle něj čistě deterministicky, svoboda se v něm dokáže prosadit, byť třeba jen v omezeném a určitém smyslu.

Svoboda nespočívá ve svobodném rozhodování. Není to vlastnost člověka, ale je vztahem jedince k vnějším podmínkám nebo k sobě samému. Máme vždy možnost volby rozumu proti pouhé přírodě. Svoboda je poznaná nutnost. Když člověk nahlédne a pochopí nevyhnutelnost běhu událostí, nebude se jim vzpírat a zaujme racionální postoj, získá nadhled a nenechá se vést afekty.³⁰

Naše spása a štěstí leží v naší lásce k Bohu. Moudrý člověk si je vědom sebe, Boha a jakési věčné nutnosti věcí. Skrze intelektuální lásku k Bohu si je mysl vědoma své jednoty s celkem, vše je jedním. Pro člověka je dobré to, co je užitečné, co mu prospívá, což znamená, že je mu umožněno jednat v souladu s jeho přirozeností, a zlé je to, co je s přirozeností v rozporu. Samo o sobě není nic dobré nebo zlé, neexistuje absolutní dobro. Etické hodnocení je relativní, závisí na podmínkách. Ctnost leží v jednání podle zákonů vlastní přirozenosti, ne podle norem a morálních příkazů. Čím více člověk ovládá pravdivé rozumové poznání, tím více je rozum zdrojem jeho života, tím více je člověk schopen zachovávat své bytí a jeho život je svobodnější a šťastnější.³¹

Podíváme-li se na Spinozu jakožto (ex)-Žida, jeho determinismus nás může překvapovat. Nebyl totiž vlastní ani učencům Talmudu, ani pozdější náboženské filozofii. Determinismus nikdy nebyl prvkem, který by židovští myslitelé výrazně převzali. Edward Feld nevylučuje, že v Spinozově determinismus se odráží jeho post-marranská identita, jež měla v sobě zakódováno, že vnější skutečnost a dění v něm je do značné míry mimo naši kontrolu a je nutno se jí poddat. Místo svobody a klidu se nachází v subjektu jednotlivce.³²

³⁰ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 358-385.

³¹ *Tamtéž*, s. 398-482

³² FELD, Edward. Spinoza the Jew. *Modern Judaism*, 1989, roč. 9 č. 1. s. 113-115

5 Teologicko – politický traktát

Spinoza vydává tuto knihu sedm let po výkladu karteziánské filozofie, pod titulem *Principia Philosophiae Cartesianae*, tj. roku 1670. Byla vydána anonymně. Této práci Benedikt Spinoza věnoval více než čtyři roky. Spinoza toto dílo sepsal latinsky. Dobře věděl, že když bylo nějaké kontroverzní dílo veřejně dostupné v latině, byly dopady na jeho autora a vydavatele přece jen mírnější. Už v roce 1674 bylo toto dílo zakázané. Na tom se shodly jak katolické, tak protestantské instance. Spinoza byl nařčen ze spolupráce se samotným ďáblem. Přesto, že se nám v naší době jeho myšlenky nezdají být příliš kacířské, v době náboženských válek, kdy každé vyznání bojovalo za své učení a dogmata, to stačilo.

Spinozově pohledu na Bibli nemůžeme porozumět bez přihlídnutí k jeho společensko-politickým názorům. Dle Spinozy je lidstvo poháněno vášní, žije v neustále nejistotě, v neustálém kolísání mezi strachem a nadějí.

Již v předmluvě k tomuto dílu píše následující:

„Proto tedy také často vidáme, že pověře všeho druhu bývají oddáni hlavně ti, kdož bezměrně bažívají po nejistých statcích vezdejších, a že dále takřka všickni lidé, když se ovšem octnou v nebezpečí a sami sobě pomoci nedovedou, sliby a babským pláčem pomoci boží se doprošují, rozum, poněvadž jim arciť nedovede ukázati bezpečné cesty k jejich vytouženým marnostem, nazývají slepým a lidskou moudrost marnou; a naopak zase, výplody ztřeštěné své mysli, sny a dětské nápady mají za výroky boží, ba dokonce věří, že se bůh od moudrých odvrací, že vůle své nezapsal do ducha lidského, nýbrž do vnitřností zvířecích, a že z vnuknutí a řízení božího blázni a pomatenci, ba i ptáci úradky boží předpovídají. K takovým převrácenostem vede lidi strach.“³³

³³ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 18/4.

Strach je tedy hlavní příčinou náboženství. Náboženství předcházelo „přirozený stav“, v němž si člověk ještě nevytvořil ideu boha jakožto nadsvětského soudce, jenž člověku ukládá svůj zákon. Přirozený stav člověka je bez hříchu. Spinoza zde vychází ze starobylé pohanské tradice. Už Epikúros (341-270 př. n. l.) a Lucretius (94-55 př. n. l.) tvrdili, že strach z bohů je hlavním zdrojem lidského neštěstí. Strach z bohů vzniká především proto, že lidské bytosti jsou úzkostlivé k těm příčinám událostí, jež mohou zmařit jejich osobní štěstí. V jistém smyslu podobnou kritiku náboženství, jehož kořeny jsou ukotveny v existenčním a existenciálním strachu, nalezneme také v *Průvodci zbloudilých* od Maimonida, který nepochybně významně Spinozu ovlivnil v jeho úvahách v *Teologicko-politickém traktátu*, ačkoliv se Spinoza vůči němu vymezoval i kriticky.³⁴

„Z této příčiny jsme ve stavu přirozeném nemohli ani hříchu uznávat ani v bohu vidět soudce trestajícího lidi za jejich hříchy, nýbrž máme za to, že se vše děje podle obecných zákonů veškeré přírody a že se téhož osudu dostává (abych mluvil s Šalamounem; srov. Šalom. Cohel. Hl. 9., v. 2.) spravedlivému i bezbožnému, čistému i nečistému atd., a že tam není ani spravedlnosti ani lásky; avšak aby příkazy pravého rozumu, tj. (jak jsme v hl. IV. vyložili o zákonu božím) samy příkazy boží měly docela platnost práva, bylo třeba, aby se každý vzdal práva svého přirozeného a aby je všichni odevzdali všem nebo několika nebo jednomu (viz hl. IV. §2. n. n.); a tu teprve jsme pochopili, co jest spravedlnost, co nespravedlnost, co slušnost a co neslušnost.“³⁵

Z výše uvedeného citátu vyplývá, že lidstvo přijalo náboženskou heteronomii – zákony uložené tak řečeno nadpřirozenou autoritou shůry až tehdy, když takto pojatému bohu slíbili poslušnost, a tím se vzdali své svobody, jíž je míněna svoboda jednání. Spinoza rozlišuje mezi svobodou myšlení a jednání.

³⁴ MAIMONIDES, Moses. *The Guide of the Perplexed*. Translated and with an Introduction and Notes by Shlomo Pines. Díl 2. Chicago: Chicago University Press. 1963, kniha III/31.

³⁵ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 335/8.

Podle Spinozy, úkolem státu je, aby vedl své občany k rozumnému životu a poskytoval lidem svobodu myšlení a vyznání. Stát má tedy neomezenou moc, panovník ji může i zneužít a lidé nemají právo proti němu vystoupit, ovšem svobody myšlení se jedinec vzdát nemůže. Každý si může myslet, co chce a stát musí toto právo chránit. Lidé se vzdali práva dělat si, co chtějí, ale nevzdali se práva myslet. Jako bychom tady slyšeli již „Druhého Spinozu“ - Mosese Mendelssohna, který ve svém díle *Jeruzalém – aneb o náboženské moci a židovství* vehementně brání svobodu smýšlení před světskou i církevní autoritou.³⁶

„Všichni se tedy vzdali toliko práva dělati, co by komu bylo libo, nikoli však práva mysliti a usuzovati; a tak tedy sice nikdo nemůže jednati proti ustanovení mocností nejvyšších, aniž by omezoval jejich právo, ale ovšem bude moci mysliti a usuzovati a v důsledku toho i mluvíti, jen když upřímně bude mluvíti aneb učiti a učení svého hájiti jenom důvodem rozumovým, nikoliv však lstí, hněvem a záští, a když se vzdá úmyslu zaváděti něco do státu z moci vlastní vůle své.“³⁷

„Ale zeptá-li se již někdo: což když nejvyšší moc nařídí něco proti náboženství a proti poslušnosti, kterou jsme bohu v úmluvě výslovně slíbili? Jest poslechnouti rozkazu božího či lidského? Ale jelikož o této otázce obšírněji pojednám ve stati následující, zde jenom stručně pravím, že boha přede vším jest poslouchati, když máme zjevení určité a nepochybné.“³⁸

5.1 Spinozova kritika Maimonida

Hlavním bodem Spinozova snažení je osvobození mysli od předsudků a oddělení filozofie od teologie. Proto navrhuje i určitý přístup k Písmu, který by byl přiměřenější jeho povaze. Patnáct kapitol z dvaceti dvou jsou věnované právě kritice Bible. Spinozovi je jasné,

³⁶ BARZILAY, Isaac E. Moses Mendelssohn: A Study in Ideas and Attitudes. *The Jewish Quarterly Review*, 1961, roč. 52, č. 1, s. 69-93.

³⁷ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 352/14.

³⁸ *Tamtéž*, s. 289/61.

že pouze s novým přístupem k Bibli a to cestou historické kritiky je možné Bibli osvobodit od lží a pověr.

Hlavním rysem pověry je, že učí lidi opovrhovat rozumem a přírodou. Pověra se nachází v oblasti nevědomosti a iracionálním strachu. Mezi pověry patří i antropomorfizace Boha. Je to představa, že Bůh je jako člověk s bohatým psychologickým a emocionálním životem, jen nekonečně větším. V tomto bodě se Spinoza shoduje s Maimonidem. Oba pevně věří, že se jednou lidé naučí překonat tendenci k pověřčivosti a budou věřit v rozum a intelektuální lásku k Bohu.

Maimonides byl hlavním židovským filozofem, který zaměstnal Spinozovu mysl, nicméně jeho vztah k němu byl rozpolcený a kritický. Vzhledem k tomu, že se *Teologicko-politický traktát* týká i Maimonida, myslím, že bych měla tuto vrcholnou postavu středověkého judaismu stručně uvést.

Moše ben Majmon, zkráceně Rambam a v Evropě známý jako Maimonides. Arabský svět ho znal pod jménem Abû Imrán Mûsá ibn Majmûn Ibn Abdalláh al-Qurtûbí al-Andalusí al-Isrá'ílí. Narodil se 30. března 1135 v Kórdobě a zemřel 13. prosince 1204 v Káhiře. Byl rabínem, židovským filozofem a lékařem. Narodil se v rodině rabínského soudce, po dobytí Kordóby Almohady však musel roku 1148 uprchnout do jižního Španělska a následně do marockého Fezu. Roku 1165 Fez opouští a odchází do Akka. Jeho cesta končí ve Fustátu v Káhiře, kde se živil jako lékař a získal velké uznání mezi egyptskými židy. Díky svým schopnostem a vzdělání se stal rabínem a vůdcem egyptského židovstva. Patřil k největším postavám středověké židovské filozofie.

Z jeho děl jmenujme např. *Mišne Tora* – první ucelenou systematizaci židovského náboženského práva, komentáře k Babylonskému talmudu a k Jeruzalémskému talmudu, *Igeret Tejman* („Dopis do Jemenu“) - jedno za základních děl v oblasti židovské eschatologie a další. Pro nás je nedůležitější jeho dílo *More nevuchim* („Průvodce zbloudilých“) -

filozofické dílo původně napsané v arabštině, v němž bylo završeno spojení aristotelovské filozofie a biblického výkladu světa.³⁹

Maimonides nezasťíral rozpory mezi filozofií a biblickým zjevením, ale snažil se tyto nesrovnalosti uvést v soulad, neboť, na rozdíl od Spinozy, věřil, že filozofie a náboženství jsou jen dvě formy jedné pravdy. Filozofie slouží k osvojení si obsahu zjevení a hloubka víry je závislá na hloubce filozofického poznání.

Spinoza vnímá text celé Bible nikoliv jako proroctví seslané z nebes, ale jako dílo sepsané lidmi a pro lidi své doby. V tomto se jeho názor rozchází s Maimonidem. Pro Maimonida je Tóra doslova Boží slovo zjevené prostřednictvím Mojžíše. Nejedná se pouze o zákon, ale také ztělesňuje metafyzické, teologické a historické pravdy. Pro Spinozu, jak jsem již uvedla, je Písmo lidským produktem. Písmo sice vnímá jako cenný zdroj, který vede k poslušnosti a morálce, nicméně to není nutný zdroj pravdy o Bohu, přírodě a lidské bytosti.

„Avšak nepochybují, kdyby chtěli důkladně uvážiti věc samu, že by přestali křičeti. Neboť i rozum i výroky proroků a apoštolů hlasitě volají, že věčné slovo boží i úmluva a pravé náboženství vepsáno jest vnuknutím božím do srdcí lidských, tj. do mysli lidské a ta jest pravým prapísem božím, ježž bůh sám zpečetil svou pečeti, tj. ideou sama sebe a takřka obrazem své božskosti.“⁴⁰

Každý z nás má základní pravdy o Bohu vrozené a může si Písmo vykládat po svém. Slovo boží je spíše vyryté do našich srdcí a do našeho myšlení, než aby bylo zaznamenáno v textech.

„Kromě toho jestliže podle slov apoštolových v 2. listě ke Kor. hl. 3. V 3., lidé v sobě mají list boží psaný ne inkoustem nýbrž do stěn srdce svého, nechť

³⁹ <http://www.jewishencyclopedia.com>

⁴⁰ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 231/2.

*přestanou klaněti se písmence a tak se o ni strachovati. Těmito slovy, myslím, že jsem dostatečně vyložil, do jaké míry jest Písmo míti za svaté a božské.*⁴¹

Kam až tedy sahá individuální a svobodný výklad víry?

*„Aby tedy výklad šel pořade, počnu s definicí víry; víru na tomto daném základě jest definovati jen takto: věřiti není nic jiného než o bohu si mysliti to, čeho je třeba k poslušnosti, kdyby toho lidé nevěděli, odstraňovala by se poslušnost boha, a co nutně musí býti tam, kde je také tato poslušnost. Definice tato jest tak jasná a zřejmě vychází z výkladů právě podaných, že vůbec nepotřebuje nějakého vysvětlení.*⁴²

Znamená to, že věřit nestačí, ke spáse jsou potřeba skutky a právě skutky jsou to, co určuje, zda je člověk věřící či není.

*„Ježto tedy jen se zřetelem k poslušnosti nebo neposlušnosti a nikoliv k pravdě či nepravdě jest posuzovati víru každého člověka jako zbožnou či bezbožnou, a ježto nikdo nepochybuje, že obecná povaha lidská jest velice různá a že se všichni lidé ve všech otázkách nespokojí stejnou odpovědí, nýbrž že tytéž myšlenky mají na každého člověka jiný účinek, někoho vedouce k pokoře, někoho zase podněcující k smíchu a pohrdání; z toho ze všeho jde, že se víry katolické neboli všeobecné netýkají žádná dogmata, o kterých by mezi lidmi čestnými mohl vzejíti spor.*⁴³

Cílem filozofie je tedy pravda, jejím základem jsou obecné pojmy, které čerpá z přírody, zatímco cílem víry je poslušnost a zbožnost, víra vychází z vypravování, z Písma a zjevení. Filozofie i teologie jsou oddělené domény, které nelze harmonizovat. Zde je ve zřejmém rozporu s Maimonidem, jehož názor jsem uvedla výše.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 235/17.

⁴² *Tamtéž*, s. 254/3.

⁴³ *Tamtéž*, s. 256/22.

„Dále co záleží na tom, že některé místo jinému neodporuje přímo, nýbrž jen ve svých důsledcích, jsou-li ty důsledky jasné, a když okolnosti místa i povaha jeho nedovoluje výkladů metaforických? A takových míst se v Písmě nachází přemnoho. Viz o nich hl. II. (§ 20. nn.), kde jsme vyložili, že proroci mívali mínění různá i protivná, a zvláště všechny ony protivy ve vypravováních biblických, na něž jsme poukázali, totiž v hl. IX. (§ 7. nn.) a X. (§ 30 nn.).“⁴⁴

„I nemám za nutné opět všechna místa probírat ještě jednou; neboť co bylo řečeno, postačí odhalení nesmyslnosti, které vyplývají z této myšlenky a tohoto pravidla a ukázati jejich nesprávnost a původcovu přeháňlost. Pročť i tuto i onu myšlenku Maimonidesovu jsme odmítli, a jako nezvratné stanovili, že ani theologie není povinna býti služkou rozumu, ani rozum služkou theologie; nýbrž že i rozum i theologie mají svou říši; jak jsem totiž řekl, rozum říší pravdy a moudrosti, theologie zbožnosti a poslušnosti.“⁴⁵

Rozum a teologie se mohou od sebe navzájem lišit. Dle Spinozy to není na závadu a jasně říká, že zjevení bylo nutné a lze ho rozumem využít k obecnému dobru. Co se týče pravdy, té se lze dobrat pouze a jedině rozumem. Spinoza se vymezuje vůči Maimonidově teorii, která vychází z aristotelovské filozofie, že náboženství a filozofie se nakonec musejí setkat v jedné pravdě.

Maimonides používá při výkladu alegorickou metodu. Myslí si, že filozofické pravdy jsou skryté v obrazech. Dle jeho mínění Tóra používá nejednoznačná slova, která by vedla k nedorozumění, pokud by je filozof nerozklíčoval. Maimonides vysvětluje v „*Průvodci zbloudilých*“ celou řadu klíčových slov Bible tímto způsobem a právě na toto reaguje Spinoza.

Spinoza kritizuje Maimonidův nesoulad v jeho alegorickém způsobu výkladu. Podle něj tato interpretace zkresluje Boží text, protože se zaměřuje na metafyzické pravdy o Bohu, které

⁴⁴ *Tamtéž*, s. 266/20.

⁴⁵ *Tamtéž*, s. 266/21.

tam vůbec nejsou. Z jeho pohledu to není nic jiného než pouhá fantazie, která upravuje pojmy podle toho, co chce Maimonides obhájit. Dle Spinozy je takový výklad zcela bezcenný, škodlivý, neúčinný a pošetilý:

„Nadto ještě nadobro odnímá veškerou jistotu o smyslu Písma, již lid nabyt z prostého čtení Písma, a již mohou mít všickni, kdož se drží jiné metody. Z těchto důvodů jsme odmítli tuto myšlenku Maimonidesovu jako škodlivou, neúčinnou a pošetilou.“⁴⁶

Předmětem Spinozovy další kritiky je Maimonidovo prohlášení, kterým přijímá doktrínu *stvoření z ničeho (creatio ex nihilo)* prostřednictvím argumentů „údajně“ založených na rozumu. Maimonides věřil, že proroci byli morálně a intelektuálně nadané osoby – podobně jako filozofové, kteří byli schopni interpretovat příslušné pasáže z Bible metaforicky v souladu s aristotelovským názorem. To se Spinozovi jevílo jako absurdní. Naopak si myslí, že bibličtí proroci určitě nebyli filozofové a učenci, spíše byli jen velmi prostí lidé a jejich prorockví se různilo podle jejich živé představivosti. Této problematice věnuje celou hlavu II:

„Než vraťme se k myšlence Maimonidesově a prozkoumejme ji zevrubněji. Především předpokládá, že mezi proroky je ve všem naprostá shoda a že proroci byli nejdokonalejší myslitelé a bohoslovci, neboť prý usuzovali z pravé podstaty věcí. Ale dokázali jsme v hl. Druhé, že tomu tak není.“⁴⁷

Maimonides tvrdil, že zázraky byly zahrnuty Boží prozřetelností již v aktu stvoření a tak v posledku nepředstavovaly žádné odchylky od zákonitého běhu světa. Kdykoliv došlo ke střetu mezi Biblickým textem a rozumem, tak použil alegorickou interpretaci.⁴⁸ Pro Spinozu byl tento názor a způsob výkladu nepřijatelný. Spinoza tvrdil, že zázraky, které nelze vysvětlit

⁴⁶ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 1665/85.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 164/83.

⁴⁸ MAIMONIDES, Moses. *The Guide of the Perplexed*. Translated and with an Introduction and Notes by Shlomo Pines. Díl 2. Chicago: Chicago University Press. 1963, kap. XXV/II.

racionálně, byly pouhým snem nebo i přesvědčením lidí v minulosti, kteří si nebyli vědomí vědeckých poznatků, které známe dnes.

„Mohli bych říci, že zázrak jest to, čeho příčiny prostý rozum nedovede vysvětliti z podstaty věci přirozených. Avšak ježto zázraky se děly pro chápavost lidu, jenž podstaty věci přirozených vůbec neznal, jest jisto, že staří za zázrak měli to, čeho nemohli vysvětliti tím, čím si lid obecný vysvětluje věci přirozené, totiž hledaje posily v paměti, aby se rozpomněl na jinou věc podobnou, na kterou se dívává beze všeho podivení; neboť lid míní, že něčemu dobře rozumí, když to v něm nebudí podivu.“⁴⁹

Písmo dle Spinozova názoru plní důležitou roli. Písmo poskytuje obyčejným lidem útěchu a jednoznačnou orientaci ve světě prostřednictvím poslušnosti Bohu a jeho zákonům. Náboženství, pokud je do něj zahrnuta i ideologie a občanská kultura, má rozhodující funkci při prosazování občanské ctnosti a společenské solidarity. Pokud kněží získají politický vliv, tak náboženství tuto funkci neplní.

„Než přejdu k jiné věci, rád bych ještě zde (ač to již obzvl. V §27., 34., 37., bylo řečeno) výslovně připomněl, že uznávám veliký užitek a nutnou potřebu Písma svatého nebo zjevení. Neboť poněvadž nemůžeme světlem rozumu přirozeného pochopiti, že prostá poslušnost jest cestou ke spáse (tj., že k spáse neboli blaženosti postačí, ustanovení boží uznávati jako práva neboli rozkazy, a že není třeba pojímati je jako pravdy věčné, o tom nikoli rozum, ale zjevení poučiti může, jak patrno z výkladu hl. IV. (§10. nn.)) nýbrž poněvadž jen zjevení učí, že se to stává z obzvláštní milosti boží, již rozumem získati nemůžeme, jde z toho, že Písmo přineslo lidem útěchu převelikou.“⁵⁰

⁴⁹ Tamtéž, s. 122/14.

⁵⁰ Tamtéž, s. 272/44.

Spinoza dělá zásadní rozdíl mezi pravdou jako takovou a smyslem biblického textu, což je zásadní pro jeho argumentaci. Pravdy metafyziky jsou nadčasové, zatímco Bible a její obsahy jsou dějinné povahy. Zázraky jsou jen nevšední události v přírodě a zjevení, která se objevují v Bibli v podobě proroctví, jsou pouhé představy. Nezprostředkovávají vyšší stupeň poznání. Jsou plné fantazie a chybí jim filozofický způsob uvažování. Vznikla ve specifickém kulturním kontextu a jsou na něj vázána. Význam proroctví spočívá v historické funkci.

Spinoza vidí budoucnost lidských bytostí v zaměření se na racionální filozofii, zatímco Maimonides stále zůstával oddán židovskému zákonu a rituálu, i když i jeho judaismus měl být oproštěn od pověr. Maimonides se tedy prezentuje jako obránce judaismu, zatímco Spinoza jako před-osvícenský obhájce sekularizace.

Představa o úloze filozofie se u obou myslitelů různí. Maimonides se zajímal o vzdělanou skupinu lidí. Věřil, že je filozofie omezená jen pro vzdělance, protože obyčejní lidé nejsou schopni tohoto pochopení. Aby nenarušil jistý náboženský konsensus, využil metody ezoterického psaní. Spinozův záměr je ale jiný. Spinoza psal pro potenciální filozofy. Jeho cílem bylo osvobodit lidi od pověr a předsudků a vést je k racionálnímu myšlení. K ezoterickým metodám se uchýlil pouze v nevyhnutelných případech a především kvůli opatrnosti. Určité maskování svých skutečných myšlenek bylo nástrojem k šíření svých názorů. Spinoza věřil, že inteligentní čtenář bude číst mezi řádky. Maimonides usiloval o maximální maskování svých myšlenek, aby zapojil minimální obec čtenářů, kteří získají vhled do jeho myšlenkového světa. Spinoza se naopak snažil oslovit maximální publikum potenciálně inteligentních lidí.

Dle Maimonidovy koncepce je Písmo ezoterická kniha a prostřednictvím určitého způsobu výkladu je třeba vyvést na světlo skryté metafyzické pravdy. Oproti tomuto názoru Spinoza tvrdí, že k Bibli máme přistupovat kriticky jako ke kterékoliv jiné knize.⁵¹

⁵¹ LEVY, Zeev. On Motives of Spinoza`s and Maimonides`s Esoteric Writing. In HASSELHOFF G.K. (ed.). *Moses Maimonides: His Religious, Scientific, and Philosophical Wirkungsgeschichte in Different Contexts*. Würzburg: Ergon Verlag. 2004, s 271-278.

5.2 Kritické studium Bible

Spinoza nám nabízí tři pravidla pro kritické studium Bible, a to v sedmé kapitole. První pravidlo se týká povahy a vlastností jazyka, ve kterém byla Bible napsána. Biblické studium stojí na studiu jazyka.

„I. mají vysvětlovati povahu a zvláštnosti jazyka, kterým byly sepsány knihy Písma a kterým jeho spisovatelé mluvili. Neboť jen tak budeme se moci dopátrati všeho smyslu, jaký ta on a řeč dle obecného způsobu mluvy může míti. A ježto všeckni spisovatelé i Starého i Nového zákona byli židé, jisto jest, že nad jiné jest potřebna historie jazyka hebrejského, a to netoliko abychom porozuměli knihám zákona Starého, jež jsou psány touto řečí, nýbrž i knihám zákona Nového; neboť ač byly rozšířeny v jazycích jiných, mají přece ráz židovský.“⁵²

Druhým pravidlem je, že výroky z každé knihy by měly být seřazeny podle předmětu za účelem srovnání a důrazně si všímat těch, které jsou v rozporuplné či nejasné.

„II. mají sebrati výroky všech knih a uspořádati je podle obsahu v skupiny, abychom je mohli míti po ruce všechny, co se jich najde v Písmě o téže věci. Dále poznamenati všechny ty výroky, které jsou dvojsmyslné nebo nejasné, nebo které si zdánlivě navzájem odporují. Nazývám tu nejasnými nebo jasnými ty výroky, jejichž smysl chápeme ze souvislosti snadno nebo nesnadno. Jde nám totiž jenom o smysl řeči, nikoli však o jejich pravdivost.“⁵³

Třetí pravidlo říká, že okolnosti každé knihy a autora musí být stanoveny tak, aby různá historická uspořádání Písma byla vzata v úvahu a objasněna. Důraz je kladen na historické pochopení a náboženskému tvrzení se záměrně vyhýbá.

⁵² SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 144/15.

⁵³ *Tamtéž*, s. 145/16

„III. posléze nutno, aby tyto dějiny vypisovaly osudy všech knih prorockých, o nichž víme; totiž život, povahu a činnost spisovatelovu každé knihy, kdo by, za jakých okolností, kdy, komu a kterým jazykem psal; a pak osudy každé knihy zvlášť, totiž jak byla dříve přijata, do čí rukou přišla, dále kolik bylo různých čtení jejich, na čí radu byla přijata do knih svatých, a konečně, jak v jeden celek splynuly všechny knihy, které se teď již obecně uznávají za svaté. To vše, pravím, dějiny Písma mají obsahovat.“⁵⁴

Spinoza se zabývá způsobem, jakým byla Bible sepsána, a základním pravidlem pro výklad je vycházet pouze z Písma, nesnažit se podsouvat nic, co není v dějinách Písma zaznamenáno a potvrzeno. V Písmu jde především o to, aby se zajistila dostatečná úcta, pokora a poslušnost vůči Bohu. „Božský“ původ Bible spočívá v tom, že učí opravdové ctnosti. Opravdová ctnost je ve své podstatě jednoduché pojetí božské mysli, odhalené prorokům, jímž je poslouchat Boha z celého srdce.

Opravdová ctnost neodráží nic menšího než Kristovo shrnutí víry, na kterém stojí celý Zákon i Proroci (Mat. 22:27-40). To nás přivádí také k židovskému *Šema Jisrael* (Deut. 6:4-5) a příkazu sloužit bližnímu svému (Lev. 19:18), přičemž poslední pasáž je nejčastějším shrnutím Tóry, které učinili rabíni. Proto je pravda Písma společná jak křesťanům, tak Židům.

Na základě tohoto argumentu Spinoza omezuje náboženství obecně do oblasti zbožnosti, což znamená, že jednoduché uctívání Boha a poslušnost jsou základními morálními příkazy. Toto má být správným předmětem teologie.

Pro Spinozu pojem náboženství jako takového slouží i jeho politickému zájmu. Úcta k Bohu a ohleduplnost k bližnímu jsou charakteristikami dobrého občanství. Tyto cíle Písma byly odhaleny rozumovou kritikou a silně kontrastují s typem pravd, které vyplývají z použití dogmatického výkladu, který vedl křesťanský svět 17. století k nepokojům a extrémismu. Skrze svobodné užití rozumu Spinoza zasadil Bibli a křesťanské náboženství do jim

⁵⁴ *Tamtéž*, s. 147/23.

přiměřené oblasti. Aby bylo možné pracovat na analýze Písma pomocí historické kritiky, musí být učenci osvobozeni od církevní kontroly. Ve společnosti, ve které se církev a stát společně podílejí na moci, je politická svoboda absolutně nutná. Spinoza si myslí, že demokracie je jediné a správné řešení pro uznání radikální plurality lidského stavu. Demokratická vláda je nejpřirozenější, protože se nejvíce podobá svobodě, kterou poskytuje příroda. Jedinec v ní přenáší svá práva na většinu společnosti, jejíž součástí je sám, a tak si zůstávají všichni rovni, jako byli ve stavu přirozeném.

„I myslím, že jsem těmito slovy dosti náležitě objasnil základy vlády demokratické; o této především jsem chtěl pojednat, poněvadž se mi zdála nejpřirozenější a že se nejvíce blíží svobodě, již příroda každému poskytuje. Neboť v ní nikdo svého práva přirozeného nepřenáší na jiného tak, že by s ním v budoucnosti už vůbec nikdo nebral porady, nýbrž přenáší je na většinu celé společnosti, jejíž částí jest též sám; a tímto způsobem zůstávají si všichni rovni, jako byli před tím ve stavu přirozeném.“⁵⁵

Musím poznamenat, že ač Spinoza upřednostňoval demokracii a vyznával vůdčí úlohu rozumového poznání, kladl důraz na většinový princip a obhajoval oddělení státu od církve, na sklonku svého krátkého života viděl, že nejen v demokracii, ale i v monarchickém společenském uspořádání jsou jisté přednosti, ale samozřejmě i nevýhody. Přehodnotil také i hodnotu svobody. Zde je jasné, že pro Spinozu je svoboda bytostným základem státu, ale později se domníval, že svoboda je spíše osobní ctnost, zatímco ctnostmi státu je zajištění míru, pořádku a jistot občanů. Takže člověk vedený rozumem je spíše ideálem, daleko přirozenější je jednání lidí, jež vychází z afektů.⁵⁶

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 282/36.

⁵⁶ HEMELÍK, Martin. *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 433-434.

5.3 Nový druh exegetické metody

V *Teologicko-politickém traktátu* Spinoza představuje nový druh exegetické metody, kterou bychom mohli rozdělit do čtyř částí.

První stanovuje, že je potřeba přistupovat k Bibli jako k jakémukoliv jinému textu. To především znamená, že je ji potřeba zbavit privilegované autority. Různé části Bible jsou vysvětleny ve vztahu ke světské příčině, historickým podmínkám a kulturním předpokladům doby, ve které byly napsány. Spinoza se snaží ukázat historicitu naší existence. Bytí v minulosti je úplně jiné od bytí v současnosti, liší se současných podmínek. Spinoza vyvrací s přežitky. Dovolil si ohodnotit typicky náboženskou charakteristiku, jako je připisování všech věcí božské aktivitě, která byla přirozeným kulturním projevem všech židů, jako přežitků. Svě současníky tím velmi šokoval.

Druhá je odmítnutí dogmatické tradice výkladu Bible. Písmo je třeba chápat ve vlastním kontextu, který je odlišný od užití Písma v synagogách a kostelích. Šlo mu o doslovný výklad textu s tím, že studium smyslu biblického textu má být vedeno tak, jako by tam Bůh nebyl. Předpokladem tedy je, že Bůh nikdy nemluví přímo do libovolného textu. Spinoza tvrdí, že všechna znalost Písma vychází pouze z Písma samotného.

Třetí je, že pravda Písma je taková, která je rozpoznatelná pouhým rozumem. Musí být v souladu s realitou, jak jí známe. Její přístupnost je dána skrze její slučitelnost s každodenním životem. Zejména jde o mravní rozměr. Bible se stala ve Spinozově práci předmětem historické vědy, nicméně tato věda je v přímém protikladu k tvrzení, že základem biblického studia je zjevené náboženství. Jediný správný základ náboženství je lidský rozum.

Čtvrtá je tvrzení, že kritický přístup k Bibli je jen pro vzdělanou elitu, která je schopná posoudit co je a co není rozumné. Pokud někdo chce učit lid, musí mu přizpůsobit i výklad podle jeho potřeb. Bible využívá právě příběhů a zkušeností, které mají takovou úroveň, aby lid pochopil její význam, nicméně lid se bude nadále řídit svými vášněmi a nebude schopen vstřebat znalosti, které jsou výsledkem vědeckého bádání Bible. Spinoza předpokládá, že

intelektuálové budou využívat svých znalostí a vědecké práce, aby zlepšili společnost, například k sblížení a zlepšení soužití mezi náboženskými sektami (předpokládá mezináboženský dialog). Historická exegeze pak umožňuje obecně prospěšnou aplikaci Bible pro osvícenecké účely.⁵⁷

5.4 Tematické bloky Spinozova díla

Spinozovo dílo můžeme rozdělit na čtyři tematické bloky. Prvním je tragická záležitost Spinozova nepřátelství k jeho vlastnímu lidu. Z jeho pohrdavého popisu, že všechny děje přicházejí od Boha, je jasné, že neočekával od Židů mnoho na cestě intelektuálního úsilí. Spinoza dává jasně najevo, že staletí pronásledování na Židech zanechalo stín. To, co udrželo národ pohromadě, nebyla idea vyvolenosti Bohem, ale jejich tvrdohlavost, pud sebezáchovy a především separace pomocí vnějšího rituálu, kterým byla hlavně obřízka, a také nenávisť vůči jiným národům. Po-biblické židovství je podle Spinozy jen strádání. Od křesťanských dob až po dnešek nemá halachický judaismus žádný důvod existovat. Je jasné, že Spinozu ovlivňoval křesťanský pohled, kdy církev nahrazuje židovský národ.

Dnešní sekulární židovské hnutí může stále těžit ze Spinozovy kritiky „vyvolenosti národa“. Dle Spinozy opravdové štěstí spočívá v moudrosti a poznání pravdy a ne ve víře, že je židovský národ moudřejší než ostatní, nebo snad v tom, že ostatní postrádají pravé poznání.

„Když tedy Písmo, chtějící židy nabádati, aby byli poslušni zákona, praví, že bůh si je nad jiné národy oblíbil (viz. Deut. hl. 10., v. 15.), jim že je blízek, ostatním nikoliv (Deut. hl. 4., v. 47.), jenom jim že dal zákony spravedlivé (tétěž kap. v. 8.), konečně že jen jim se zjevil ostatních pomínuv (tétěž kap. v. 32. atd.), mluví jen přiměřeně jejich chápavosti, ale oni, jak jsme ukázali v hlavě předešlé a též Mojžiš to dosvědčuje (viz. Deut. hl. 9., v. 6., 7.) pravé blaženosti neznali.“⁵⁸

⁵⁷ HARRISVILLE, Roy A a Walter SUNDBERG. *The Bible in modern culture: Baruch Spinoza to Brevard Childs*. 2nd ed. Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub., 2002, s 30-45.

⁵⁸ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 70/3.

Druhým tématem je Spinozův ukázkový příklad politizace biblické exegeze. Přistupuje k Písmu s tím, že ho chce osvobodit od náboženských omezení, s cílem zajistit legitimitu demokratického státu založeného na pluralismu a toleranci. Spinoza redukuje vyvolenost židovského národa na pouhou touhu po určitém území, v němž by mohli žít v bezpečí. Písmo, které je nejposvátnější židovskou realitou, snižuje na pouhý zákon židovského státu. Dle jeho mínění židovský národ a vznik židovského státu je v Bibli použit proto, aby ilustroval vznik státu a jeho výhody. Židé nebyli Bohem vyvoleni pro jejich výjimečnost, ale pro úpravu společnosti.

„To jest docela zřejmě známo přímo z Písma. Neboť probírá-li se jím kdo i jen zběžně, vidí jasně, že židé nad ostatní národy vynikali jenom tím, že dovedli šťastně vykonati opatření, která se týkají zajištění života, a přestáli veliká nebezpečí, a to hlavně jen vnější pomocí boží, ostatek však, že ostatním národům byli rovni a bůh že byl nakloněn všem stejně.“

Za poslušnost zákonům měli Židé slíbenou bezpečnost, za jejich nerespektování by přišel trest. Pozastavím se nyní u problematiky židovského státu, protože jak už je patrné, politika a teologie se vzájemně u Spinozy prolínají a pokud chceme pochopit jedno, musíme znát i druhé. Spinozu motivuje přesvědčení, že je Bible překážkou pokroku.

Židovský stát.

Jak už jsem uvedla výše, dle Spinozy byli Židé vyvoleni Bohem pro úpravu společnosti. Po odchodu z Egypta přestali být vázáni egyptským zákonem a potřebovali vůdce. Musíme si uvědomit, že pokud nebyli ničím a nikým vázáni, byli ve stavu přirozeném, což dle Spinozy znamená, že má každý právo žít a pracovat, jak mu je od přírody určeno. V tom jsou si všichni lidé i zvířata rovni. V tomto stavu není nikde dán příkaz k tomu, aby člověk jednal dle pravidel a zákonů rozumu.

„Přirozené právo každého člověka není tedy určováno zdravým rozumem, nýbrž žádostí a mocí. Neboť všichni nejsme od přírody určeni jednati podle pravidel a

*zákonů rozumu; ale zase všichni přicházejí na svět jako zcela nevědomí a než mohou poznati pravý způsob života a osvojit si cnost, uplyne značná část života, i když dobře byli vychováváni, a přece zatím musí žiti a pokud síly stačí se udržovati, a to jedině pudem žádosti, protože jim příroda nic jiného nedala a činnou moc, žiti podle zdravého rozumu, jim odepřela; a proto žiti podle zákonů zdravého rozumu povinni jsou právě tak málo, jako kočka žiti podle zákonů přirozenosti lví.*⁵⁹

Každý se může domáhat toho, co pokládá za prospěšné, může k tomu zvolit jakoukoli cestu, i násilí nebo lest, a každý, kdo takovému jedinci brání v dosažení cíle, se může stát jeho nepřítelem. Jak se zdá, i zde se Spinoza patrně nechává inspirovat Maimonidem, který záležitosti společenského života a jeho norem vyloučil z oblasti rozumových pravd, jež přináležejí pouze teoretickým vědám, zatímco společenský život se svými praktickými zájmy, je řízen společenskou smlouvou, resp. zjeveným Zákonem.⁶⁰

*„Kdykoli tedy někdo když se na něj díváme toliko, jak jest pod mocí přírody, pokládá něco za sobě prospěšné, ať již ze zdravého rozumu, ať z pudu žádosti svých, jest mu dovoleno domáhati se toho plným právem přirozeným a jakoukoliv cestou, ať násilím, ať lstí, ať prosbami, ať konečně jakýmkoli způsobem snáze bude moci se toho zmocniti; a v důsledku toho smí za nepřítele míti každého, kdo by mu chtěl zabrániti, aby vyhověl touze duše své.*⁶¹

Příroda nepodléhá zákonům lidského rozumu a to, co rozum považuje za špatné, nemusí být špatné vzhledem k přírodnímu řádu, ale jen vzhledem k zákonům naší přirozenosti.

⁵⁹ *Tamtéž*, s.274/7.

⁶⁰ LEVY, Zeev. *On Motives of Spinoza's and Maimonides's Esoteric Writing*. In HASSELHOFF G.K. (ed.). *Moses Maimonides: His Religious, Scientific, and Philosophical Wirkungsgeschichte in Different Contexts*. Würzburg: Ergon Verlag. 2004, s 271-278.

⁶¹ SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 275/8.

„A není divu; neboť příroda není svírána zákony rozumu lidského, jež toliko o to usilují, co jest lidem opravdu k užitku a sebezachování, nýbrž nekonečnými zákony jinými, jež dbají věčného pořádku celé přírody, jejíž jen malou částičkou je člověk. A jenom z její nutnosti všickni jedinci jsou určeni nějakým způsobem býti a pracovati.“⁶²

Proto po odchodu z Egypta se ujal moci Mojžíš, protože si to situace vyžadovala. Na jeho radu se všichni shodli na tom, že svá práva odevzdají pouze do rukou Boha. Slíbili mu poslušnost.

„V tomto tedy stavu přirozeném rozhodli se na radu Mojžíšovu, neboť jemu důvěřovali všickni nejvíce, neodevzdávati svého práva nikomu z lidí, nýbrž jen bohu, nerozpakujíce se dlouho, všickni stejně jednomyslně slíbili, že budou poslušni boha ve všech jeho přikázáních na slovo a že jiného za právo neuznávají leda to, co bůh sám prorockým zjevením ustanovil jako právo.“⁶³

Mojžíš zavádí náboženství do státu, aby lidé jednali z dobré vůle a úcty a ne pod nadvládou strachu. Vše bylo řízeno pomocí zákonů a obřadů. Vlastní vůle nebyla žádoucí. Stát udržoval Bůh. Nebyl žádný rozdíl mezi právem občanským nebo náboženským. Lidé si byli rovni a mohli se obrátit na Boha, ale hned při prvním setkání s Bohem se tak vyděsili, že požádali Mojžíše, aby je zastupoval a stal se tak vykladačem zákonů i nejvyšším soudcem. Pouze Mojžíš měl právo se radit s Bohem, získal právo spravovat stát, dávat a rušit zákony, rozhodovat o válce a míru, rozhodovat o úřadech a volit své nástupce. To znamenalo, že se všichni shodli na zrušení první úmluvy a svého práva dotazovat se přímo Boha a Mojžíš se stal vládcem.

Po jeho smrti neměl už nikdo právo vrchního vládce. Mojžíš nařídil teokracii a rozdělil vládu, kdy Levité vykládali boží zákony a sdělovali je lidem, a vůdci se starali o správu státu

⁶² SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 275/10.

⁶³ *Tamtéž*, s. 297/27

podle zákonů, které už byly dány. Nikdo již nezískal právo radit se s Bohem, nikdo neměl právo dávat zákony. Kázání velekněze už neznamenal příkázání, ale odpovědi na otázky. Síly příkazu nabylo slovo boží až po jeho přijetí panovníkem. Vůdcovská moc byla omezována například tím, že vojsko se skládalo ze všech občanů a vladaři nesměli najímat cizích vojáků, což znamenalo, že nemohli lid utlačovat, ale mohli se bát svobodného vojska. Všechny pojilo pouto náboženství. Kdyby vladař odpadl a omezil tím božské právo jedinců, ohrozil by tak stát a tudíž by se stal pro ostatní nepřítelem. Lid měl právo takového vůdce zahubit. Další omezení spočívalo v tom, že se vůdce mohl bát nového proroka, který by mohl získat právo poroučet, stejně jako kdysi Mojžíš. Důležité také bylo, že vladař nevynikal urozeností, ale šanci spravovat stát dostal díky svým schopnostem. A konečně, nikdo nemohl v takovém státě toužit po válce pro ni samu, nebyli na ní závislí, měli vlastní zaměstnání, volili ji pouze na ochranu svobody.

Co tedy drželo tento stát pohromadě a opravdu fungovalo, byla láska ke své vlasti a především hrdost. Přesvědčení, že jejich vlast je Královstvím božím, že mají Boha na své straně, znamenalo, že zrada vlasti nepřicházela v úvahu. To, co mělo velkou váhu na soudržnost, byla silná kázeň, poslušnost a tvrdá výchova. Vše mělo svá pravidla a důležitou roli hrály náboženské obřady a zvyklosti, které připomínaly oddanost Bohu a lásku k němu. Oddanost byla připomínána každodenními bohoslužbami a rituálem.

„Láska k vlasti nebyla tedy u židů jen prostě láska, nýbrž zbožná oddanost, jež, stejně jako nenávisť k národům ostatním, denní bohoslužbou tak byly pěstovány a živeny, že se musily vstřebati v povahu jejich jako druhá přirozenost, neboť denní bohoslužby nebyla jen vůbec docela rozdílná od bohoslužby jiných národů (čímž se stávalo, že židé byli vůbec sami pro sebe a od ostatních docela odděleni), nýbrž i jiným národům naprosto nepřátelská.“⁶⁴

Lidem se tento stav zdál svobodným, nikdo netoužil po zakázaném.

⁶⁴ Tamtéž, s. 312/80.

„A protože tomu již vůbec byli zvyklí, jejich stav nebyl jim porobou, nýbrž musil svobodou se zdáti; a z toho ovšem nutně vyplynulo, že se nikdo nesháněl po zakázaném; nýbrž po dovoleném, k čemuž nemálo zdá se že, přispělo i to, že byli povinni v určitých dobách ročních oddávati se veselí a klidu, nikoliv aby byli poslušni srdce svého, nýbrž boha ze srdce svého.“⁶⁵

Židovský stát byl možná pro Spinozu inspirací, možná i se zdál být pro něj ideálem, nicméně sám jej nedoporučoval, pouze ho vyzvednul jako případné poučení. Kdyby totiž někdo chtěl odevzdat své právo Bohu, jako to učinili Hebrejci, musel by se podřídít jeho zákonům, tak jak jsou formulovány v Tóře.

„Ač stát hebrejský tak, jak jsme zřízení jeho vypsali v hlavně předešlé, mohl býti trvání věčného, přece ho již nikdo nemůže napodobiti a není to ani radno. Neboť, chtěl-li by kdo své právo odevzdati bohu, musil by si to s bohem výslovně smluviti, jak to učinili Hebrejští, a k tomu se žádá nejen vůle toho, kdo se práva vzdává, ale i boha, jemuž se právo odevzdává.“⁶⁶

Spinozův racionalismus jej vedl k závěru, že židovský stát a obřadní zákon je již neplatný. Mojžiš ho zavedl z politických důvodů a ve velmi specifickém historickém okamžiku. Nicméně po zničení Chrámu již chrámové obřady a příkazy (*micvot*) ztratily na významu. Judaismus přestal sloužit smysluplnému účelu. Spinoza zastává názor, že se stal škodlivý, protože Židy oddělil od okolní společnosti, a to plodilo nepřátelství a nenávist. Nejlepší věc, kterou mohli udělat, bylo opustit svůj zastaralý způsob života a asimilovat.

Naopak Maimonides věří, že příkazy a zákazy jsou závazné, Tóra je věčná a nikdo nemůže nic přidat nebo ubrat z jejích zákonů.

Třetím tématem je, že Spinozův charakter moderního biblického bádání se opírá o to, aby církve a dogma nebyly v přímém kontaktu s Božím slovem. Důvodem protestantské

⁶⁵ *Tamtéž*, s. 315/89.

⁶⁶ *Tamtéž*, s. 321/1.

reformy byla jejich víra v to, že Bible je Božím slovem, předaným věřícímu skrze sílu Ducha Svatého, což znamená, že Bible nesdílí autoritu s žádným nezávislým zdrojem. Žádný člověk nad ní nestojí. Dle Spinozova názoru Bible není jedinečná ve své moci, ale je to pasivní historický materiál podléhající lidské mysli. Spinoza vnímá přirozené světlo rozumu jako srovnatelné s jiným druhem znalostí, které je nazýváno božské.

„A také tady můžeme ukázati, že naše metoda výkladu Písma jest nejlepší. Neboť ježto největší autoritu k výkladu Písma má každý sám, nesmí tedy býti zdrojem výkladu nic než světlo rozumu přirozeného všem společného a žádné osvícení nadpřirozené ani vnější autorita; rovněž nesmí býti výklad tak nesnadný, aby mohli Písmo vykládati snad jen nejbystřejší filosofové, nýbrž musí býti uzpůsoben podle přirozeného a obyčejného nadání lidského i soudnosti lidské; a že tomu tak jest v naší metodě, to jsme dokázali. Viděli jsme totiž, že nesnáze, které má, vznikly z netečnosti lidské, nikoli však z povahy naší metody.“⁶⁷

A posledním čtvrtým tématem je Spinozovo omezující pochopení Bible na intelektuální elity. Pouze jen vybraná skupina je vedena v plném světle rozumu a na základě svého vzdělání a přirozeného nadání má pravomoc vykládat Písmo správně. Dle Spinozy obyčejní lidé nemají tuto schopnost a nechat Bibli v jejich rukou je velmi nebezpečné, protože to může rozpoutat silný náboženský fanatismus. Spinoza se snaží odebrat Bibli z rukou obyčejných lidí. Je to strategie, která se projeví v plné síle v osvícenské době, kdy se kritická disciplína biblické teologie emancipuje od dogmatické teologie a napětí, které po sobě zanechala, můžeme v podstatě cítit až dodnes v podobě konfliktu mezi akademickou teologií a těmi náboženskými společnostmi, které zásadně odmítají historicko-kritický přístup k Písmu. Toto platí jak o křesťanském, tak židovském náboženském prostředí.⁶⁸

⁶⁷ *Tamtéž*, s. 167/94.

⁶⁸ HARRISVILLE, Roy A a Walter SUNDBERG. *The Bible in modern culture: Baruch Spinoza to Brevard Childs*. 2nd ed. Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub., 2002, s 30-45.

6 Závěr

Motivace Benedikta Spinozy, jež ho vedla k příklonu k historické kritice Bible, je jasná. Jde mu především o prosazení harmonie a tolerance mezi lidmi. Spinoza si nepřál, aby lidé byli pronásledováni kvůli odlišným názorům. Historická kritika Bible je hlavní prostředek ke svobodné společnosti bez destruktivní síly náboženské vášně. Spinozův cíl není náboženský, nýbrž politický. Spinoza věří, že pokud zaujme kritický postoj k Písmu svatému jako normativnímu zdroji nadpřirozeného zjevení, je to jen a jen pro obecné blaho a vzájemnou toleranci. Spinoza se snaží o reformu náboženského cítění vůbec. Pravé náboženství, dle něj, má co dočinění s morálním chováním vůči ostatním.

Tento druh historické kritiky, se kterým se setkáváme u Spinozy, je radikální a v jeho době těžko přijatelný. Spinoza říká, že strach je příčinou vzniku náboženství, avšak motivace zkoumat konečnou příčinu věcí a událostí, které nás děsí je, dle Spinozy, iracionální. Konečný důvod zůstává nejasný. Člověk musí přijmout to, že Bůh je lhostejný k jeho osobním obavám. Opravdové štěstí je, když se zbavíme strachu z Boha, a v tomto životě je to to nejlepší, čeho může člověk dosáhnout. Pro dosažení tohoto cíle je velmi důležitá věda, neboť zkoumá nejbližší příčiny, za účelem kontroly přírody a zlepšení lidského údělu a to zajišťuje racionální hledání pravdy. Věda může zmírnit zmatek a strach. Je jasné, že pokud bude vítězit věda, náboženství se stáhne do pozadí. Spinoza dosadil proti síle náboženství svou naději v sílu vědy. Nábožensky laděné hledání základních příčin se ukázalo jako hlavní příčinou chaosu.

Význam *Teologicko – politického traktátu* spočíval v tom, že zde Spinoza uplatňoval základní motivy své metafyziky a etiky ve spojitosti s konkrétními náboženskými a teologickými tématy nebo otázkami sociálně politické či individuálně etické povahy s tím, že svá tvrzení sděluje tak, aby ho pochopili i obyčejní lidé. Tento spis neslouží pouze k tomu, aby se autor vyjádřil ke konkrétním problémům lidské individuální cesty za štěstím a svobodným životem, ale poskytuje mu možnost vyložit své ideje tak, jak byly vykládány v rámci nastupujícího radikálního osvícenství a volnomyšlenkářství. Ovšem, to co učinilo z jeho

traktátu dílo, které bylo jedním z prvních významných počinů v oblasti textové kritiky a historického výkladu knih Starého zákona, byla právě jeho hermeneutika. Například jeho známé úvahy o nemožnosti Mojžíšova autorství Pentateuchu nebyly sice nové ani původní, nicméně jeho hypotéza o Ezdrášovi jako autorovi těchto pěti knih originální byla, a dokonce i časově odpovídala skutečnosti. Později se ukázala z jiných důvodů jako neudržitelná.⁶⁹

„Tím jsem vyřídil, co probrati v traktátě tomto jsem si umínil. Zbývá již jen výslovně připomenouti, že vše, co jsem zde napsal, bych rád a ochotně podřídil prozkoumání a posouzení nejvyšších mocností své vlasti. Neboť uznají-li, že se něco z mých výkladů přičí zděděným zákonům našim nebo že škodí blahu veřejnému, chci to míti jakoby řečeno nebylo bývalo. Vím, že jsem člověk a že jsem se mohl mýliti; ale toho jsem pečlivě dbal, abych nechybil vědomě, zvláště pak toho, aby, co napíši, bylo v úplné shodě se zákony vlasti, zbožnosti a dobrými mravy.“⁷⁰

⁶⁹ HEMELÍK, Martin, *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006, s. 328-329.

⁷⁰ SPINOZA, . *Benedictus. Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 360/47.

7. Seznam literatury

Prameny:

SPINOZA, Benedictus. *Traktát theologicko-politický*. Praha: Tribuna. 1922, s. 364

Literatura:

BARZILAY, Isaac E. Moses Mendelssohn: A Study in Ideas and Attitudes. *The Jewish Quarterly Review*, 1961, roč. 52, č. 1, s. 69-93

DOHMEN, Christoph a Günter STEMBERGER. *Hermeneutika židovské Bible a Starého zákona*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2007, 283 s. ISBN 9788070218747

FELD, Edward. Spinoza the Jew. *Modern Judaism*, 1989, roč. 9 č. 1. s. 101-119.

HARRISVILLE, Roy A a Walter SUNDBERG. *The Bible in modern culture: Baruch Spinoza to Brevard Childs*. 2nd ed. Grand Rapids, Mich.: W.B. Eerdmans Pub., 2002, xiii, 349 p. ISBN 08-028-3992-4.

HEMELÍK Martin, *Spinoza: doba, život a myšlenky novověkého filosofa*. Praha: Filosofia, 2006 - 733 s. ISBN 80-7007-245-8

CHAZAN, Robert. *Židé středověkého západního křesťanského světa: (1000-1500)*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2009, 308 s. ISBN 9788025701386.

KREISEL, Haim. Maimonides's Political Philosophy. In SEESKIN, Kenneth (ed.). *The Cambridge Companion to Maimonides*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 193-218.

LEVY, Zeev. On Motives of Spinoza's and Maimonides's Esoteric Writing. In HASSELHOFF G.K. (ed.). *Moses Maimonides: His Religious, Scientific, and Philosophical Wirkungsgeschichte in Different Contexts*. Würzburg: Ergon Verlag. 2004, s 271-278.

MAIMONIDES, Moses. *The Guide of the Perplexed*. Translated and with an Introduction and Notes by Shlomo Pines. Díl 2. Chicago: Chicago University Press. 1963

POLKA, Brayton. *Hermeneutics and ontology* [online]. Lanham, Md.: Lexington Books, c2007, xii, 277 p

RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. Z něm. orig. přel. Jindřich Karásek. 1. vyd. Praha, 2001, 383 s.

SCRUTON, Roger. *Krátké dějiny novověké filosofie*. Brno: Barrister a Principal. 2005, s. 58-102

SPINOZA, Benedictus de. *Etika*. 2. vyd. Praha: Dybbuk, 2004, 285 s. ISBN 808686202x

ŠEDINOVÁ, Jiřina. *Dialog myšlenkových proudů středověkého judaismu: mezi integrací a izolací*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2011, 580 s. ISBN 9788020019103

Internetové zdroje:

<http://www.jewishencyclopedia.com>

<http://www.bjeindy.org/resources/library/encyclopediajudaica/>

http://www.spinoza.vspace.sk/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=11&Itemid=14

Anotace

Baruch Spinoza jako průkopník historicko-kritického studia Bible

Baruch Spinoza as a pioneer of the historical – critical approach to studying the Bible.

Daniela Košťálová

Bakalářská práce “Baruch Spinoza jako průkopník historicko - kritického studia Bible” se zabývá novými metodami přístupu k Bibli, které vznikly na prahu novověku, na svou dobu byly revoluční a v podstatě jsou využívány dodnes. Toto téma se současně týká otázky psychologické zralosti a míry vzdělanosti lidí, jež si kritický přístup k biblickému textu vyžaduje. V centru práce stojí postava židovského učenice evropského formátu Barucha Spinozy. Práce se snaží přihlédnout ke vlivu jeho nábožensko – etnických kořenů na jeho osobnost a filozofii, všímá si jeho konfrontace s přední postavou židovské náboženské filozofie středověku Maimonidem. Tato práce se stručně zabývá Spinozovou metafyzikou, především jeho ideou Boha, aby přešla k hlavnímu tématu, jímž je Spinozovo pojetí role Bible ve společnosti a způsob jejího výkladu, tak jak to Spinoza předkládá v Teologicko – politickém traktátu.

This thesis deals with Benedict Spinoza’s biblical hermeneutics which had a significant impact on the further development of Biblical studies. The thought of Benedict Spinoza is liberal by its very nature and can be viewed as a harbinger of the upcoming era of Enlightenment. The thesis summarizes the basic motives of his hermeneutical method while setting to some of Spinoza’s views against the Jewish background inquiring into Spinoza’s post-marrano identity as well as the philosophy of Maimonides which served as one of major sources of Spinoza’s thought. Methodically the thesis has been conceived as a commentary to

passages selected from the *Theological – Political Treatise* in which Spinoza discussed at length his opinions on the matter of biblical hermeneutics and the political significance of the Scripture.

Klíčová slova

Spinoza, Maimonides, Bible, náboženství, Teologicko – politický traktát, politika, svoboda, hermeneutika.

Keywords

Spinoza, Maimonides, the Bible, religion, Theological – Political Treatise, politics, freedom, hermeneutics.